

UDC: 911.3:32
327.5
Pregledni naučni rad
Primljen: 04.11.2025.
Prihvaćen: 30.11.2025.

SVET U HAOSU I PUT U RAT

Predrag Kapor⁸

Apstrakt

Osnovni cilj ovog rada je da ukaže na uticaj geopolitike na stanje u svetskoj privredi i položaj pojedinih zemalja. Ovaj uticaj se često zanemaruje, što utiče na realnost predviđanja i strateško odlučivanje.

Geopolitička mapa sveta je kompleksna. Globalni svetski poredak zasnovan na pravilima, podržan jednopolarnom hegemonijom SAD, postepeno se zamenjuje sa više fragmentisanim i haotičnim svetom, u kome geopolitika postaje dominantan faktor a univerzalna pravila, norme i vrednosti se sve više dovode u pitanje. Sada, nakon decenija sve veće globalne integracije, svet se suočava sa rastućim rizikom od geoekonomske fragmentacije i široko raširene društvene i političke polarizacije, sa potencijalno dalekosežnim implikacijama na globalnu ekonomiju i međunarodni monetarni sistem.

Rizik višestruke krize raste usled povećanje neizvesnosti. Tako da imamo kaos – staru reč koja je prvobitno značila potpuni nedostatak forme i sistemskog uređenja, ali se danas često koristi da implicira odsustvo neke vrste reda koji bi trebalo da bude prisutan. Malo je razloga za optimizam u svetu u 2025. i decenijama koje dolaze. Ključna pitanja su: Šta možemo da naučimo iz prošlosti? Da li smo prokleti da beskonačno ponavljamo cikluse uspona i pada moći u međunarodnom poretku koji se pronalaze u našoj prošlosti? Da li će biti globalnog rata za vođstvo u svetskom sistemu?

Ključne reči: međunarodni sistem, kaos, međunarodni odnosi, teorije međunarodnih odnosa, geopolitika, međunarodni konflikti.

JEL: F50, D74, H56

⁸ Predrag Kapor, redovni profesor u penziji i redovni član Naučnog društva ekonomista Srbije, Beograd, Srbija, E-mail: predrag.kapor1@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-2838-8997

"Oni koji ne mogu da zapamte prošlost osuđeni su da je ponavljaju", Džordž Santajana

Uvod: sistem i kaos

Nema jedinstvene definicije sistema, uglavnom zato što se definišu sa različitih aspekata. Navešćemo neke od njih, koje se u određenoj meri razlikuju, iako su u pitanju isti autori: (1) Sistem je skup stvari – ljudi, ćelija, molekula, ili bilo čega drugog – povezan na takav način tako da mogu da proizvode svoj sopstveni obrazac ponašanja tokom vremena (Meadows, 2008: 2). Sistem je skup elemenata ili delova koji je koherentno organizovan i međusobno povezan u obrazac (model) ili strukturu koja proizvodi karakteristični set ponašanja, koja se često kasifikuju kao "funkcije" ili "svrhe" (Meadows, 2008: 188); (2) Sistem je skup međusobno povezanih elemenata; stoga je sistem entitet koji je komponovan od najmanje dva elementa i relacije koja postoji između ovih elemenata, i najmanje jednog drugog elementa u skupu; svaki od elemenata sistema je povezan sa svakim drugim elementom (sistema), direktno ili indirektno (Ackof, 1971); Sistem je celina koja se sastoji od dva ili više delova (i) od kojih svaki može da utiče na performanse i svojstva celine, (ii) od kojih nijedan (deo) ne može da nezavisno utiče na celinu, i (iii) nijedna podgrupa (podsistem) ne može da ima nezavisan uticaj na celinu; ukratko, sistem je celina koja se ne može podeliti na nezavisne delove ili podgrupe delova (Ackof, 1994).

Radi jednostavnosti opredelićemo se za definiciju da je sistem "skup elemenata ili procesa povezanih odnosima (vezama), sa zajedničkom svrhom postojanja (zajedničkim ciljem)" (Marković, 2021: 2 – 3). Reč "sistem" najčešće je povezana sa pojmom reda ili poretka, tj. nečega u čemu vlada nekakav red i sistematičnost, pa bi tako sa filozofskog stanovišta najtačnija definicija "sistema" bila da je on nešto suprotno od haosa tj. nered, dakle nešto u čemu vlada nekakav red i poredak.

Jedna od osnovnih podela sistema je na proste i složene. Kompleksni sistemi su jednostavno rečeno (vrlo) složeni sistemi, pri čemu se kompleksnosti i složenost može definiisati na različite načine, ili kako je Nobelovac Gel – Man (Murray Gell – Mann) rekao: "veliki broj različitih merila bi bio neophodan da bi se obuhvate sve naše intuitivne ideje šta se sve podrazumeva pod kompleksnošću" (Gell – Man, 1996). U potrazi za značenjem kompleksnosti identifikovano je čak 45 različitih definiciju (Lloyd, 2000). Najuniverzalnije karakteristike kompleksnih sistema su veliki broj elementa i njihova interakcija, nelinearnost u njihovom ponašanju, hijerarhijska stuktura, nemogućnost rastavljanja elemenata, nepredvidivost i samoorganizacija

(Mesjacz, 2010). Karakteristike koje se pripisuju kompleksnim sistemima su relevantne i za socijalne sisteme komponovane od svesnih agenata.

Društveni sistemi su kompleksni sistemi. Kompleksnost društvenih sistema čini teškim, ako ne i nemogućim, identifikovanje svih varijabli i strukturnih jednačina da bi se ti sistemi opisali sa odgovarajućom preciznošću (Petrović, 2005). U odnosu na prirodne sisteme, društveni sistemi su fundamentalno drugačiji, tako da, posebno zbog samosvesnosti ljudi i slobodne volje koje oni iskazuju, ponašanje društvenih sistema ne može biti objašnjeno na isti način – ljudi misle, uče i deluju u skladu sa sopstvenim pobudama i ciljevima, stalno menjajući i prilagođavajući svoje postupke promenama u okruženju, čime utiču i na samo okruženje. Kompleksni sistemi se neprekidno menjaju zbog interakcija njihovih delova, koji nastoje da odgovarajuće procesuiraju kontinuirani tok materije, energije i informacija iz okruženja. Kompleksni sistemi se jednostavno ne adaptiraju na okruženja, već koevoluiraju sa njima.

"Haos" je stara reč koja je originalno označavala nedostatak forme ili sistematskog uobličavanja (u antičkoj mitologiji to je sinonim za "prvobitno stanje neuređenosti sveta i univerzuma" ili "nesređenosti elemenata iz kojih je nastao svet"), ali se često koristi da označi odsustvo neke vrste reda koja bi trebalo da bude prisutna i implicitno podrazumeva nasumičnost i nepredvidljivost u sledu događaja (posebno u zavisnosti od početnih uslova, tzv. senzitivna zavisnost), odnosno u širem smislu, odsustvo determinizma i konfuziju, pri čemu se kaos može ispoljiti u celom sistemu (potpuni kaos) ili samo u pojedinim njegovim delovima – podsistemima (delimični kaos) (Lorenz, 2001: 3, 6 – 7, 207) (Stewart, 1989: 141).

Stiven Strongac definiše kaos kao "aperiodično dugoročno ponašanje determinističkog sistema koji pokazuje osetljivu zavisnost od inicijalni uslova" (Strongatz, 1994). Shodno tome, nelinearne relacije, rasute po kompleksnim prirodnim i društvenim sistemima, čine dugoročno predviđanje nemogućim, ali, istovremeno, u osnovi haosa može da postoji priličan red, a u osnovi nepredvidivosti neki obrazac. U teoriji je poznat fenomen "rubha haosa", koji nastaje obično pod dejstvom neke systemske povratne sprege, kao uske zone prelaza između reda i haosa, koja snažno doprinosi pojavljivanju novih obrazaca ponašanja sistema. Sama teorija haosa nema univerzalno prihvaćenu definiciju, pogotovo među matematičarima i fizičarima, mada se može poći od one koju je dao Stiven Kelert da ona predstavlja "kvalitativno proučavanje nestabilnog aperiodičnog ponašanja nelineranih determinističkih sistema" (Kellert, 1993).

Fenomen poznat kao "efekat leptira" (butterfly effect) – "Ako leptir mahne krilima u Brazilu, da li to može da izazove tornado u Teksasu?" – vremenom

je postao vrlo popularan u kontekstu teorije haosa, ali njegove prave implikacije obično se nisu do kraja dobro razumeli (Lorenz, 2001; Dupre, 2020). Izraz je najčešće korišćen kao slobodna metafora za način na koji događaje velikih razmera mogu da izazovu oni naizgled nevažni, no njegov značaj je daleko veći. Zamah krila leptira uzrok je tornadu samo u slabom smislu da se tornado ne bi ni dogodio da se prvo nije dogodio zamah krila. Ali postoji na milione leptira i milijarde drugih faktora, a nijedan od njih ne mora da bude ništa manje relevantan za prouzrokovanje tornada. Jedna posledica toga jeste izuzetno velika osetljivost sistema na male promene koje se dešavaju unutar njega. Druga posledica, a ona sledi iz prve, jeste da je praktično nemoguće utvrditi uzrok bilo kog događaja u sistemu. S obzirom na to da beskonačno male promene, beznačajni događaji, mogu da imaju posledice ogromnih razmera, i da u principu možda izmiču našoj moći da ih otkrijemo, moguće je da odatle sledi da je sistem, mada potpuno deterministički, ujedno i potpuno nepredvidljiv.

Teorija haosa je samo jedan od načina proučavanja kompleksnosti i ona generalno nije u mogućnosti da vrši dugoročna predviđanja ponašanja sistema, mada u izvesnoj meri može da pruži određene smernice za kratkoročne prognoze (Cambel, 1993: 13 – 14). Kako kaže Edvard Lorenc, utemeljivač teorije haosa, "haos se može opisati kao ponašanje sistema koje ne izgleda deterministički" (Lorenz, 2001)

Američki politikolog Samjuel Hantington svojoj knjizi *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, poziva se na Tomasa Kuna u njegovom klasičnom delu *Struktura naučnih revolucija* i na to da se intelektualni i naučni napredak sastoji u uklanjanju paradigme koja je postala nesposobna da objasni nove ili novootkrivene činjenice i njenom zamenom novom paradigmom koja te činjenice objašnjava na način koji mnogo više zadovoljava (Hantington, 2000). Radi se o sledećem stavu: "Da bi bila prihvaćena kao paradigma, teorija mora da izgleda bolje od svojih konkurenata, ali ne mora da objasni, i zapravo nikad to i ne čini sve činjenice sa kojima se suoči" (Kun, 1974). Paradigme, takođe generišu predviđanje i odlučan test valjanosti i korisnosti paradigme je stepen u kome se pokazuje da su predviđanja dobijena od nje tačnija od onih dobijenih alternativnih paradigmi (Hantington, 2000). S tim u vezi Hantington navodi četiri paradigme (Fukujamin "kraj istorije" – jedan svet: harmonija i euforija; dva sveta – mi i oni/centar i periferija, Sever i Jug, Zapad i Orjent; "realistička" teorija međunarodnih odnosa po kojoj su državne i dalje dominantni akteri i; vizija haosa) i ovako opisuje četvrtu "paradigmi" koja, po njemu, najbolje objašnjava svet nakon završetka Hladnog rata: "Pravi haos: slabljenje država i pojava 'neuspešnih država' doprinosi četvrtoj slici sveta u anarhiji. Ova paradigma naglašava slom autoriteta vlade; pucanje države;

pojačanje plemenskog, etničkog i religioznog sukoba; pojavu međunarodnih kriminalnih mafijaških organizacija; izbeglece koje su umnožavaju na desetine miliona; obilje nuklearnog i drugog oružja masovnog uništenja; širenje terorizma; masakre i etničko čišćenje....Kao i paradigma država, paradigma haosa je bliska stvarnosti. Ona daje tačnu sliku onoga što se događa u svetu i drukčije od paradigme država, naglašava promene u svetskoj politici koje su se dogodile sa završetkom hladnog rata... Svet može da bude kaos, ali on nije sasvim bez poretka" (Hantington, 2000: 36 – 37).

Svetski sistem i međunarodna politika

Međunarodni sistem (svetski sistem, sistem sveta) čine sve aktivne jedinice - akteri (država, organizacije, kompanije, ljudi...) tog sistema i on je mnogo složeniji, bogatiji, podložan velikim promenama (neke aktivne jedinice nestaju dok se druge javljaju, menjaju se odnosi između aktivnih jedinica i njihov položaj u sistemu...) i manje predvidiv od međudržavnog sistema, a u periodu postsovjetske tranzicije on je gotovo haotičan. (Tijeri de Monbrijal, 2006). Struktura međunarodnog sistema neprestano se menja, u zavisnosti od tehnološkog, ekonomskog i društvenog okruženja, a ne samo usled rata koji služi kao upaljač remećenja, pri čemu se nova ravnoteža, ponekad suštinski različita, može uspostaviti tek posle dužeg ili kraćeg haotičnog perioda, i to udruženom voljom svih strana, ili pak voljom dovoljno moćnog uravnotežitelja.

Po istoričaru Imanuela Valerštajnu svetski sistem je društveni sistem, s granicama, strukturom, grupacijama, pravilima i zakonitostima, te koherencijom (Wallerstein, 1986). Njegov se život sastoji od sukobljenih sila koje ga drže zajedno napetošću i razdiru ga kako svaka grupacija stalno nastoji da ga preoblikuje u svoju korist. On poseduje karakteristike organizma jer ima svoj životni raspon u kojem se njegove karakteristike menjaju u nekim pogledima i ostaju stabilne u drugima. Njegove su strukture u različitim vremenima jake ili slabe prema unutrašnjoj logici njegovog funkcionisanja.

Generalno, treba praviti razliku između "svetskog (međunarodnog) sistema" koji obuhvata sve aspekte ekonomske, političke, društvene, kulturne, ekološke i druge forme interakcije između država i njihovih subjekata i "svetskog (međunarodnog) poretka" koji predstavlja skup pravila, normi i institucija koji upravlja odnosima među ključnim akterima u međunarodnom okruženju (gde ostali treba da slede "pravila igre") i predstavlja "organizovanu konfiguraciju odnosa u međunarodnom sistemu" sa institucionalizovanom strukturom i obrascima (Mazarr, et al. 2016).

Može se reći i da se termin "svetski poredak" u opštem smislu odnosi na način na koji je "svet", ili njegov veći deo organizovan politički, ekonomski i kulturno u datom istorijskom trenutku, ili kako ga Henri Kisindžer definše kao "koncept koga se pridržava neki region ili civilizacija o prirodi pravednih aranžmana i distribuciji moći za koje se smatra da bi se trebali primeniti na ceo svet" (Achary, 2022; Kissinger, 2014). Tako, svetske poretke stvaraju civilizacije ili regioni (a trebalo bi dodati i velike sile) na osnovu sopstvene slike vrednosti za koje smatraju da su univerzalne, kao i sopstvenog interesa i uticaja.

Po Valenštajnu moderni svetski sistem je već duže vremena u strukturnoj krizi i ušao je u period haotičnog ponašanja koji će prouzrokovati systemske bifurkacije i tranziciju u novu strukturu čija priroda još nije određena (Wallerstein, 2000). Evidentno je počela duga tranzicija moći i borba između dve grupe – onih koji žele da zadrže stari sistem i svoje privilegije u njemu i onih koji žele novi sistem koji će biti više demokratski i više ujednačen. Ovi prvi se neće lako predati. Ishod ove političke borbe će biti neizvestan, rezultat zavisi ko će biti u stanju da mobiliše koga, ali i od toga ko će biti u mogućnosti da bolje analizira šta se dešava i koje su istorijske alternative sa kojim se društvo suočava. Rizici su veliki, a ishodi suštinski neizvesni.

Kriza u svetskom sistemu aktuelizovala je intenzivno razmatranje teorije i politike međunarodnih odnosa. Po politikolozima Čarlsu Kegliju i Judžinu Vitkofu glavne teorije međunarodnih odnosa su realizam, liberalizam i njihove varijante (pre svega, neorealizam i neoliberalizam) (Kegli i Vitkof, 2009). Realizam je teorija bazirana na pretpostavci da je svetska politika u suštini nepromenljiva borba među državama (po modelu Tomasa Hobsa "rat svih protiv svih") od kojih svaka gleda sopstveni interes i položaj u uslovima anarhije (Nikolo Makjaveli često se navodi kao osnova realističkog mišljenja u međunarodnim odnosima), pri čemu svaka od konkurentskih država teži za ostvarivanjem sopstvenih nacionalnih interesa. U okviru realne teorije, svrha veštine rukovođenja državom jeste da obezbedi opstanak nacije u neprijateljskom okruženju, a realpolitika je teoretski pogled koji tvrdi da države treba da se pripremaju za rat kako bi održale mir (anarična priroda međunarodnog sistema diktira državama potrebu da stiču dovoljne vojne sposobnosti kako bi mogle odvratiti napad potencijalnih neprijatelja i vršiti uticaj na druge).

U mnogim tekućim teoretskim razmatranjima, posebno kod neorealista, anarhija se ponovo identifikuje kao fundamentalna pretpostavka u međunarodnoj politici i kao najvažnija karakteristika međunarodnih odnosa, gde su nezavisne egoistične države suprotstavljene jedne drugima u stanju

bliskom anarhiji (Milner, 1991). Pri tome, anarhični svetski sistem ima u određenoj meri i osobine haotičnog sistema, tako da bi se na njega mogla primenjivati i teorija haosa, pošto ima neke njegove karakteristike (O'Neill, 1990).

Sa druge strane, liberalizam je teorija zasnovana na nadi da primena razuma i univerzalnog morala na međunarodne odnose može dovesti do pravednijeg i kooperativnijeg sveta i da se međunarodna anarhija i rat mogu držati pod kontrolom putem institucionalnih reformi koje daju ovlašćenja međunarodnim organizacijama i zakonima.

Period u sledećih nekoliko decenija, usled opadanja liberalizma kao globalne ideologije, najverovatnije će oskudevati mirom, stabilnošću i legitimnošću, delimično zbog slabljenja SAD kao hegemonističke sile u svetskom sistemu, a šire, zbog krize u svetskom sistemu kao takvom, pri čemu ne treba potceniti ni druge činioce haosa – kao što je pandemija neke nove "crne smrti", koja menja ekonomske obrasce, opterećuje državne strukture, podstiče atmosferu uzajamne netrpeljivosti... (Valerštajn, 2005: 9, 29, 42 – 43). Nedavna pandemija COVID – a dobar je pokazatelj do čega sve može da dođe.

Po svemu sudeći, zbog impresivnog uspona Kine i obnove ruske moći, struktura međunarodnog sistema kreće se ka multipolarnosti, tako da će ovakav razvoj događaja u Vašingtonu vratiti realizam u pravi plan, budući da je nemoguće sprovoditi liberalnu hegemoniju kada u međunarodnom sistemu danas postoje i druge velike sile (Miršajmer, 2019). Posle nekoliko decenija pokazalo se da pokušaj liberalna hegemonija SAD u svetu ne funkcioniše i da je u nasleđe je ostavila beskorisne ratove, promašenu diplomatiju i narušen ugled.

Tako se ponovo pobudilo interesovanje za geopolitiku, sa teorijskog i praktičnog aspekta. Uopšteno govoreći, geopolitika razmatra načine na koje se međunarodni odnosi mogu razumeti na osnovu geografskih činilaca, ali ne samo fizičkih predela – prirodnih prepreka u vidu planina ili mreža rečnih tokova, na primer – već i klime, demografije, kulturnih oblasti i pristupa prirodnim resursima, tj. činilaca koji mogu imati važan uticaj na mnoge aspekte naše civilizacije, od političke i vojne strategije do društvenog razvoja, jezika, trgovine i religije (Maršal, 2019: xiv).

Geopolitika (kao teorijska i praktična disciplina) proučava povezanost geografije i države, tj. ona ukazuje na najefikasniju upotrebu geografskih činilaca radi formiranja, opstanka, trajanja i razvoja države [Kegli i Vitkof, 2009: 83]. Geopolitika može da se definiše i kao borba za kontrolu geografskih

entiteta sa međunarodnom i globalnom dimenzijom i za korišćenje takvih geografskih entiteta za ostvarivanje političke prednosti (Flint, 2022).

Teorija ciklusi moći; teorije ciklusa i tranzicije moći

Uloga teorije u nauci počiva na tri stuba – opis, objašnjenje i predviđanje (Bar – Yam, 1997: 688 – 689). Opis podrazumeva da teorija ima sposobnost da opiše postojeća posmatranja i fenomene. Objašnjenje implicira da teorija ima relativno jednostavan skup koncepata i relacija koje objašnjavaju preciznije ponašanja sistema, u odnosu na fenomene koji se samo opisuju, što je povezano sa predstavom o jednostavnosti naučnih teorija (i tzv. "Okamovom oštricom", koja zahteva da teorije budu što je moguće jednostavnije), ali i uz to da se, po mogućnosti, matematički modelira (eksperimentalni) fenomen. Predviđanje je povezano sa sposobnošću da se opiše postojeći fenomen, ali zahteva i da budu moguća jasna i proverljiva predviđanja teorije. Teorija se smatra, naročito, "slabom" ako ne može da bude proverena direktnim eksperimentalnim testovima. U suštini, teorija mora da pravi razliku između mogućih ishoda eksperimenta, čije implikacije ne bi mogle biti poznate na drugi način. U određenom smislu, što su predviđanja više neanticipirana (iznenađujuća), to je teorija korisnija.

Imajući gore navedeno u vidu, teorija ciklusa moći_(power cycle) u raznim varijantama u osnovi objašnjava promene relativne moći država u dugom vremenskom periodu, kao i uspon i pad pojedinih država kao velikih sila u međunarodnom sistemu (preko identifikovanja tzv. "kritičnih tačaka"), na bazi promene njihovog učešća u sistemu koje dovodi do strukturnih promena samog sistema u jedinstvenoj dinamici (Doran, 2000; Helm and Miller, 2020). Fundamentalni izvorni princip ciklusa moći je da se učešće u sistemu neke države (a time i njena relativna moć) povećava kada je njena stopa rasta viša od prosečne stope rasta sistema (s tim da u zavisnosti od teorijske verzije ima i drugih varijabli koje se uzimaju u obzir, kao što je broj stanovnika, troškovi za naoružanje, broj vojnika, primarna potrošnja energije, proizvodnja čelika i gvožđa, itd.). Pri tome, postoje nelinearni obrasci uspona i opadanja moći država koji dovode do promene same strukture međunarodnog sistema, tako da promene u relativnoj moći velikih sila utiču na sistem, ali i istovremeno i sam sistem utiče na njih, namećući im određena ograničenja, ali i mogućnosti.

Poslednjih decenija evidentan je brži rast zemalja u razvoju, a posebno Kine, i usporeni rast razvijenih zemalja, među njima i SAD, što je rezultiralo značajnom promenom njihovog učešća u svetskom BDP – u, što se

može dobro videti iz sledeće Tabele br. 1. Kakav je odnos potencijala G 7 razvijenih zemalja i BRIKS – a dat je u Tabeli br. 2.

Tabela br. 1.: Učešće (u%) pojedinih zemalja u svetskom BDP –u na bazi pariteta kupovne moći u 2000. i 2024.godini

	2000		2024
Razvijene zemlje (31)	56,3	Razvijene zemlje (42)	39,6
SAD	21,3	SAD	14,8
Zemlje u razvoju (141)	43,7	Zemlje u razvoju (155)	60,4
Kina	10,8	Kina	19,3

Izvor. IMF, *World Economic Outlook*, April 2001/**October 2025**

Tabela br. 2: Učešće (u%) pojedinih grupa zemalja u svetskom BDP – u*, izvozu i populaciji u 2024

	BDP	Izvoz robe i usluga	Populacija
Razvijene zemlje (42)	39,6	61,0	13,8
SAD	14,8	10,0	4,3
Nemačka	3,0	6,0	1,0
Francuska	2,2	3,3	0,9
Italija	1,8	2,4	0,7
V.Britanija	2,2	3,5	0,9
Japan	3,3	2,9	1,6
Kanada	1,3	2,3	0,5
Ukupno G 7	28,6	30,4	9,9
Zemlje u razvoju (155)**	60,4	39,0	86,2
Kina	19,3	11,8	17,6
Indija	8,2	2,6	18,2
Rusija	3,5	1,5	1,8
Brazil	2,4	1,2	2,7
J.Afrika	0,5	0,4	0,8
Ukupno BRIKS	33,9	17,5	41,1

Napomene: *BDP na bazi pariteta kupovne moći, ** Zemlje sa rastućim tržištima i zemlje u razvoju

Izvor: IMF, *World Economic Outlook*, October 2025, Washington DC, str.103.

U Tabeli br. 3. data je procena učešća pojedinih regiona i zemalja u svetskom BDP – u u periodu 1500 – 1998. iz koje se može videti kako se vremenom menja njihova pozicija. Evidentno je da je do 1820. Istok po privrednoj moći bio dominantniji od Zapada, da bi sa pretvaranjem Indije u koloniju V.Britanije (što je bila do 1947.) i podelom Kine na interesne sfere (a delimično i vojnom okupacijom) velikih zapadnih sila ove zemlje bile devastirane, da bi njihovim oporavak počeo tek pre nekoliko decenija. Takođe se dobro može videti uspon Zapadne Evrope (koji se poklapa sa periodom kolonijalizma i imperijalizma), ali i postepeno opadanje nakon Prvog svetskog rata, te uspon SAD između dva

rata i posebno nakon Drugog svetskog rata, te trend pada posle "naftnih šokova" iz sedamdesetih godina prošlog veka.

Tabela br. 3.: Procena učešće (u %) pojedinih zemalja i regiona u svetskom BDP – u, 1500 – 1998

	1500	1600	1700	1820	1870	1913	1950	1973	1998
Zapadna Evropa	17,9	19,9	22,5	23,6	33,6	33,5	26,3	25,7	20,6
Istočna Evropa	2,5	2,7	2,9	3,3	4,1	4,5	3,5	3,4	2,0
Rusija/SSSR	3,4	3,5	4,4	5,4	7,6	8,6	9,6	9,4	3,4
SAD	0,3	0,2	0,1	1,8	8,9	19,1	27,3	22,0	21,9
Japan	3,1	2,9	4,1	3,0	2,3	2,6	3,0	7,7	7,7
Kina	25,0	29,2	22,3	32,0	17,2	7,9	4,5	4,6	11,9
Indija	24,5	22,6	24,4	16,0	17,2	7,6	4,2	3,1	5,0
U % u BDP sveta	76,7	81,0	80,7	85,1	90,9	83,8	78,4	75,9	72,5

Izvor: Maddison, A., (2006), *The World Economy: Volume 1. A Millenial Perspective; Volume 2. Historical Statistics*, OECD, Paris, str. 263

U vezi sa teorijom ciklusa moći pojavljuju se brojna pitanja: Da li je rat neophodan da bi se restrukturirala svetska moć u istorijskim periodima transformacije međunarodnog sistema? Ako je strukturna promena neophodna, da li je veliki rat neizbežan? Da li je veliki rat Makjavelistički instrument prinude neophodnog restruktuiranje odnosa u svetu i kreiranja novog međunarodnog sistema, koji će kasnije i sam biti, usled dalje promene strukture, transformisan u neki drugi sistem. U svakom slučaju, velike sile uglavnom vode različitu spoljnu politiku u zavisnosti od toga da li se nalaze u fazi uspona, zenita ili opadanja relativne moći.

Da li prethodna strukturna transformacija postojećeg sistema (nužno) dovodi do velikog rata nakon koga se uspostavlja novi sistem (Tridesetogodišnji rat – Vestfalski mir 1648, Napoleonovi ratovi – Bečki kongres 1815, Prvi svestki rat – Verajski mirovni sporazum 1919, Drugi svetski rat – Sporazum iz Jalte i Potsdama 1945) ili je moguća mirna promena – "mirna tranzicija" (pad Berlinskog zida 1989., rasformiranje Varšavskog pakta i raspad SSSR – a 1991)? Za sada je više dokaza u prilog prve teze, odnosno da su velike strukturne promene u sistemu vesnik velikih oružanih sukoba i kasnijeg uspostavljanje novog sistema.

Teorija ciklusa moći je donekle povezana sa teorijom tranzicije moći (obe spadaju u tzv. "realne" teorije) s tim što se akcenat stavlja na neke druge aspekte. Pojednostavljeno prikazano ona polazi od toga da je svetski poredak

hijerarhijski organizovan na bazi moći, tako da je na vrhu dominantna država – hegemon, zatim slede države koje su velike sile, pa zatim srednje i male država po moći (Kugler i Organski, 1989). Dominantna država oblikuje vladajući svetski poredak, uz pomoć velikih sila koje su zadovoljne svojom pozicijom u tom poretku i zajedno nastoje da održe status quo. Kako vremenom raste moć pojedinih velikih sila one postaju sve više nezadovoljne svojom pozicijom u svetskom poretku (i neto koristima koje od toga imaju) i nastoje da je poboljšaju, postajući na taj način "izazivači" dominantne države. Stepem "zadovoljstva" pojedinih država velikih sila postojećim poretkom određuje da li će doći do konflikta ili će se održati mir. Mir u svetskom poretku zavisi od toga da li će dominantna država moći sama da ga održi ili će to učiniti uz podršku (u vidu vojnog saveza ili neke vrste aljanse) velikih sila koje su zadovoljne distribucijom neto koristi koje imaju od tog poretka.

Do velikog konflikta dolazi kada neka država velika sila u usponu moći ("izazivač") koja je postala nezadovoljna postojećim poretkom, i svojim (neto) koristima od njega, pokuša da se priključi dominantnoj državi ili čak da je zameni, kako bi ona bila ta koja će bitno uticati na oblikovanje (novog) pretka. Država "izazivač" može da uđe u konflikt sa dominantnom državom kada se oseti dovoljno moćnom za to, ali i dominantna država može da povede "preventivni" rat protiv "izazivača" dok još nije stekao dovoljnu moć da je smeni i da na taj način, bar za neko vreme, zadrži status quo u poretku koji joj donosi neto koristi.

Ako se ova teoretska koncepcija svede na realni nivo, onda bi uloge bile sledeće: SAD su još uvek dominantna država, ali sa moći u opadanju, države Zapada koje su velike sile (V.Britanija, Francuska, Neačka, Kanada, Japan i dr.) koje su zadovoljne svojim neto koristima od poretka podržavaju SAD i postojeći poredak i spremne su da pomognu SAD u njegovom održavanju (uključujući i vojne saveze NATO i ANZUS). Kao potencijalni "izazivač" se od država velikih sila pojavljuje Kina i (donekle) Rusija, dok je Indija još uvek tek na putu da postane velika sila, a druge zemlje van Zapada imaju vrlo različite interese, i uglavnom nisu voljne da se otvoreno konfrontiraju sa SAD i njenim saveznicima. Znači, "izazivač" nema još uvek institucionalizovanu i strukturiranu alijansu i u tom pogledu ne treba u sadašnjem trenutku precenjivati domete BRIKS – a, što se često čini.

Čak je pre realna situacija da je Kina, za sada, relativno "zadovoljna" postojećim poretkom i nastoji da ostvari što veće neto koristi od njega, uz pokretanje inicijativa preko BRIKS – a, ili samostalnih akcija kao što je "Pojas i put", te privredne i infrastrukturne saradnje sa čitavim nizom zemalja Azije, Afrike i L.Amerike, kako bi ojačala svoju poziciju i sačekala "pravi trenutak".

Da li će to SAD dozvoliti ili će pokrenuti "preventivni rat" (npr. zbog tenzija oko Tajvana) ostaje da se vidi. Paradoksalno je da je Kina, za sada, izgleda više "zadovoljna" potojećim poretkom od SAD koje u poslednje vreme nizom unilateralnih akcija nastoje da ga izmene i "poprave" u svoju korist. [Yilmaz and Xiangyu, 2019].

Zbignjev Bžežinski je još pre više godina napisao: "Kinezi su strpljivi i račundžije, ali da se može očekivati da će u nekom momentu nastati antiamerička koalicija predvođena Kinom u Istočnoj Aziji i Rusijom u Evroaziji. Ona bi se potom mogla osloniti na Iran. Ova kolaicija ne bi bila napravljena zbog ideologije već zbog zajedničke muka. Ona bi po obimu i veličini podsećala na raniji izazov kinesko – sovetkog bloka, mada bi ovog puta Kina bila najverovatnije lider, a Rusija sledbenik" (Bžežinski, 2009; Bžežinski, 2001). Po njemu, ovakav scenario SAD moraju po svaku cenu da spreče, i dodao je i da: "Amerika i Japan, zajedno sa proširenom atlantskom zajednicom, imaju još dovoljno vremena da angažuju i Kinu u odgovorne zajedničke poslove na nivou globalnog upravljanja". Možda bi bilo dobro da se ovaj savet poslušao, ali, to bi značilo i značajne promene u svetskom sistemu, za šta SAD, ni zapadni saveznici, izgleda da nisu spremni.

Džozef Naj, politikolog retkog teorijskog i praktičnog iskustva (istaknuti profesor na Harvardskom univerzitetu, dekan Kenedijeve škole za državnu upravu, zamenik državnog podsekretara za bezbednost, predsednik Nacionalnog obaveštajnog saveta, pomoćnik ministra odbrane za međunarodne poslove...) u svom delu *Budućnost moći* izeo je sledeća zapažanja koja bi trebalo imati u vidu: (1) Uz sva pomodna predviđanja da će Kina, Indija ili Brazil prevazići SAD u narednim decenijama, veća opasnost možda vrebja od savremenih varvara i nedržavnih aktera; (2) Većina trenutnih predviđanja o promeni globalne ravnoteže moći zasniva se prvenstveno na jednom činiocu – projekciji rasta bruto nacionalnog proizvoda raznih zemalja, ali ove projekcije ne uzimaju u obzir druge dimenzije moći; (3) Kina verovatno neće uskoro postati ravnopravni takmac SAD na globalnom planu što ne znači da ona neće moći da izazove SAD u Aziji; (4) BRIKS je zapravo porast resursa kojima raspolaže Kina; (5) Problem Američka moć je propadanje na domaćem planu; (6) Malo je verovatno da će SAD propasti poput antičkog Rima ili čak nadmašene od strane neke druge države, uključujući i Kinu – prva polovina 21. veka sigurno neće biti "postamerički svet", ali SAD će biti potrebna strategija "pametne moći" da se izbori sa "usponom drugih" – kako država tako i nedržavnih aktera. (Naj: 2012: 11, 203, 224, 278)

Ipak, prema jednoj analizi sadašnjeg stanja međunarodnog sistema eksperata američke RAND korporacije iz 2020., rat između velikih sila (pre svega SAD

i Kine, usled opadanja relativne moći prve i porasta relativne moći druge) je vrlo moguće (od 2025.) do 2040. (Helm and Miller, 2020).

Uostalom, vrhovni komandant NATO – a za Evropu general Aleksus Grinkijevič na Konferenciji o odbrani u Visbadenu u julu 2025., ocenio je da SAD i EU imaju godinu dana da se pripreme za potencijalni globalni oružani sukob sa Kinom i Rusijom, koje bi mogle da udare istovremeno i koordinirano već 2027. (*Politika*, 20.7.2025)

Današnji svet nije više bipolarni svet iz doba Hladnog rata, a ni unipolarni svet sa dominacijom SAD, već (sve više liči na) multipolarni svet tj. sistem sa više od dva dominantna centra moći, s tim što se SAD izgleda ne mire sa novom realnošću (Kegli i Vitkof, 2009: 207 – 209). Multipolarni svet i na bazi toga redefinisani sistem međunarodnih odnosa 21. veka je svet ustrojen sasvim drugačije od prethodnog rasporeda ravnoteže sile u kome jedna (unipolarnost) ili dve (bipolarnost) zemlje poseduju ogromnu moć. To zahteva stalno vođenje računa o vojnoj bezbednosti i politici ravnoteže sile, uz sve veću brigu o ekonomskim odnosima između velikih sila. Vođenje multipolarne politika je vrlo izazovno kada se uzme u obzir uzajamno dejstvo vojnih i ekonomskih faktora u postojećem poretku velikih sila. U takvom sistemu, biće teže razlikovati prijatelje od neprijatelja jer će saveznici u oblasti vojne bezbednosti verovatno biti suparnici u ekonomskim odnosima.

Već pomenuti Džozef Naj dao je ocenu sadašnjih odnosa u svetu koja sublimirano glasi: "Svet nije ni unipolarni, ni multipolarni, niti haotičan – on je sve troje istovremeno. U toku su dve velike promene: (1) tranzicija moći između država i (2) rasipanje moći koja prelazi sa država na nedržavne aktere. Tranzicija moći s jedne dominantne države na drugu poznato je istorijsko zbivanje, ali rasipanje moći je proces novijeg datuma. Države će ostati vladajućim akterima na svetskoj pozornici, ali će im pozornica biti mnogo zakrčenija i teža za kontrolisanje (Naj: 2012: 14, 143 – 144, 254)

Nije dobro organizovano Persijsko carstvo prouzrokovalo pad velike imperije Rima, već su to učinili varvari, a njihov savremeni ekvivalent su teroristi, pri čemu se procenjuje da ozbiljan teroristički napad može da organizuje šezdesetak ljudi, pod uslovom da su dovoljno motivisani, hrabri i sposobni (ili, suprotno, fanatično odvažni i srećni) (Kuper, 2007: 15, 74). Podsetimo se samo da je u terorističkim napadima na zgrade Svetskog trgovinskog centra u Njujorku i Pentagon 11.9.2001., koji su definitivno dugoročno promenili svet, direktno učestvovalo (bar po zvaničnoj verziji) svega 19 terorista.

Trka u naoružanju

Majkl Men britansko – američki profesor u svom obimnom delu *Izvori društvene moći* identifikovao je 4 glavna izvora društvene moći: (1) ideološka moć, (2) ekonomska moć, (3) vojna moć i (4) politička moć (Mann, 2013: 1 – 2). Međutim, vojna moć je ona koja je oduvek izazivala najveće strahopoštovanje i zato sve države nastoje da se naoružaju.

Luis Ričardson britanski fizičar, meteorolog, psiholog i pacifista, primenio je matematiku i kvantitativne modele za bolje razumevanje oružanih sukoba i trke u naoružanju (kvantitativno merenje rizika rata), tzv. "spirala smrti" – povećanje naoružanje jedne zemlje dovodi do povećanja naoružanja druge zemlje [Richardson, 1960]. Njegova statistika većih međunarodnih sukoba (ukupno 315) pokriva period od 1820 do 1950. Zaključio je da se ratovi odvijaju uglavnom između susednih država (pri čemu su "velike sile" efektivno "svačiji sused"), i da su češći među zemljama koje imaju različite religije, ali na osnovu podataka koje je sakupio nije u potpunosti potvrdio svoju hipotezu da je "trka u naoružanju" primarni uzrok rata. Međutim, zaključio je da je "haos" još uvek dominantan faktor u objašnjavanju velikih svetskih ratova (Hayes, 2002).

Prema podacima Stokholmskog međunarodnog instituta za proučavanje mira (SIPRI) između 2015. i 2024. vojni izdaci u svetu su porasli u proseku za 37%, od čega najviše u Evropi, čak za 83% (samo u 2024. za 17%) i Aziji i Okeaniji za 46% [SIPRI Yearbook 2025: 4]. U 2024. (pored Rusije i Ukrajine) vojni troškovi su značajno porasli u Rumuniji (43%), Holandiji (35%), Švedskoj (34%), Poljskoj (31%) i Nemačkoj (28%).

U 2024. najveće izdatke za naoružanje (u milijardama dolara) imale su SAD (997), Kina (314), Rusija (149), Nemačka (88,6), Indija (86,3), V.Britanija (81,8) i S.Arabija (80,3) (SIPRI Fact Sheet, April 2025:5). Ukupni izdaci za naoružanje u svetu 2024. bili su 2.718 milijardi dolara ili 2,5% svetskog BDP - a.

Proizvodnja oružja je vrlo profitabilna. Najveće prihode (u 2023) od prodaje oružja u svetu (prvih pet) ostvarile su firme iz SAD (u milijardama dolara) i to Lockheed Martin (60,8), RTX - Raytheon Technologies (40,7), Northrop – Grumman (35,6), Boeing (31,1), General Dynamics (30,2) [SIPRI Yearbook 2025:5]. Ali, oružje mora negde i da se troši, da bi se proizvodilo novo oružje.

Austrijski načelnik generalštaba Konrad fon Hecendorf (Conrad von Hötzendorf) posmatrao je pred početak Prvog svetskog rata vojnu moć kao

kapital koji je beskoristan ukoliko nije investiran u rat i osvajanja, što je sublimirao u izjavi: "Novac potrošen na ratnu moć je izgubljen novac, ako ratna moć nije upotrebljena za postizanje političkih prednosti. U nekim slučajevima će jednostavno pretnja biti dovoljna da ratna moć postane korisna, a u drugom slučaju pobediti se može samo borbenom upotrebom same ratne moći, to jest ratom preduzetim na vreme. Ukoliko se propusti taj trenutak, kapital je izgubljen. U tom smislu, rat postaje veliki finansijski poduhvat države" (Volc, 2008: 2008).

U skladu sa tim, mnogi smatraju da glavni uzroci rata leže u ekonomiji [Volc, 2008: 30]. Pošto je glavni cilj ekonomske aktivnosti povećanje bogatstva, koje može biti stečeno i ratom, to u svakoj državi ima onih (staleških i poslovnih) krugova koje "pritiskaju" državu da povede rat, smatrajući da se na taj način može steći veće bogatstvo nego što bi moglo biti stečeno u uslovima mira. Sa druge strane, ratovi uništavaju kapital (prirodni, proizvedeni i ljudski) koji stvara bogatstvo, preusmeravaju resurse u destruktivne namene (uništavanje imovine i ubijanje), čija alternativna upotreba u produktivne namene bi donela blagostanje, a ujedno dovode do zagađenja životne sredine sa dalekosežnim posledicama (Pinker, 2019: 155 – 156).

Termin "vojnoindustrijski kompleks" je svojevremeno skovao američki predsednik Dvajt Ajzenhauer da opiše koaliciju između velikih kompanija proizvođača oružja, vojne birokratije i visokih državnih zvaničnika koja promoviše izdatke za odbrambene troškove u svrhu profita i moći (Kegli i Vitkof, 2009: 664 – 665). Inače, prvobitna Ajzenhauerova kovanica je bila: "vojno – industrijsko – kongresni kompleks" ("military – industrial – congressional complex"), ali je ovu poslednju odrednicu izostavio na predlog svojih savetnika zbog mogućih političkih posledica (Mann, 2013: 30).

Ratovi i izvoz oružja su veliki biznis, a paradoksalno je da su među najvećim kupcima oružja koje izvoze SAD i druge zemlje Zapada koje javno promovišu demokratiju i ljudska prava u svetu, upravo države i vojni režimi koje se ne mogu pohvaliti nekom ostvarenjima na tom planu, ali su zato dobri kupci.

Teorija odvrtaćanja i uzajamno zagantovano uništenje

Svetski poredak nakon Drugog svetskog rata, u periodu tzv. Hladnog rata, zasnivao se na ravnoteži moći SAD i SSSR – a u nuklearnom naoružanju i mogućnosti uzajamnog uništenja u slučaju njegove upotrebe ("ravnoteža straha") – za koji je skovan simboličan naziv "uzajamno zagantovano uništenje" (mutually assured destruction – MAD; ova skraćenica na engleskom jeziku znači: "lud" ili "mentalno bolestan") (Mann, 2013). Razorna moć nuklearnog naoružanja imala je "snagu odvrtaćanja", pa i ako su se dve tadašnje

supersile sukobljavale to nisu bili direktni sukobi, već preko "posrednika" i konvencionalnim naoružanjem.

Hladni rat se završio, SSSR – a više nema, ali nuklearno oružje je ostalo, međutim, pojavile su se nove nuklearne sile, a ima i još onih koje to pokušavaju da budu. Početkom 2025. godine nuklearni aresenal je izgledao sledeće (u zagradi su brojevi nuklearnih oružja): SAD (5.177), Rusija (5.459), V.Britanija (225), Francuska (290), Kina (600), Indija (180), Pakistan (170), Severna Koreja (50) i Izrael (90); sve zajedno 12. 241 komada nuklearnog oružja, od čega se 9.614 smatra da su potencijalno operativno raspoloživa (*SIPRI Yearbook 2025*).

Treba imati u vidu procene da SAD imaju oko 100 nuklearnih bojevih glava raspoređenih u svojim vojnim bazama na teritoriji Evrope (u Belgiji, Nemačkoj, Holandiji i Italiji) i Turskoj, a možda i još negde drugde van SAD (Južna Koreja je 1953. potpisala dogovor o "atomske zaštiti" sa SAD, dok su SAD od 1958. do 1974. imale atomsko oružje na Tajvanu, kao i Filipinima 1957 – 1977.) (Vlahović, 2025).

Američki politički aktivista, uzbunjivač i ekonomista Daniel Ellsberg u svojoj knjizi *Mašina sudnjeg dana: ispovest planera nuklearnog rata* (2017) izneo je zastrašujuće procene iz 1961. o broju žrtava od potencijalnog američkog nuklearnog prvog udara na "sovjetsko – kineski" blok (SSSR i njegove partnere iz Varšavsko pakta i Kinu). Procene su bile da će od samog udara i njegovih neposrednih posledica (vatrene oluje i sl.) biti oko 600 miliona žrtava, a moguće i više od jedne milijarde (što je u to vreme bilo oko jedna trećina svetske populacije) (Ellsberg, 2017). U ovoj proceni Pentagon nije uzeo u obzir indirektnu posledicu dima od vatre prouzrokovane nuklearnim udarom koji bi otišao u atmosferu i doveo do hlađenja temperature, da bi i od toga gajenje brojnih useva od kojih zavisi ishrana ljudi i životinja biljojeda bilo dovedeno u pitanje, a time ugrožen i njihov opstanak u regionima (Afrike i Amerike) pošteđenih u neposrednom nuklearnom udaru. Sama mogućnost da neko u današnje vreme, kada je nuklearno oružje toliko usavršeno u svojoj razornoj moći, razmišlja o njegovoj upotrebi, opominjuće su i zastrašujuće [Ramzey, 2022]. Ali, ono i dalje ostaje "osiguranje" ne samo za velike sile nego i za one male (slučaj Severne Koreje) i iz te perspektive realna je ocena da bi Gadafi da je posedovao nuklearno oružje, po svoj prilici, i danas vladao Libijom (Miršajmer, 2019).

Prema jednom istraživanju (sa kompjuterskim simulacijama) direktni efekti ograničenog nuklearnog rata između Indije i Pakistana (kome bi Pakistan ispalio svih 250 raspoloživih nuklearnih projektila a Indija 150 projektila, ostavljajući "rezervu" za slučaj da dođe da napada od strane Kine) bio bi

između 50 i 125 miliona ljudskih žrtava, u zavisnosti da li bi se koristile nuklearne bojeve glave od 10, 50 ili 100 kilotona (1 kiloton ima eksplozivnu moć ekvivalentnu 1000 tona TNT - a), uz veliki broj povređenih, uništavanje čitavih gradova i velikih delova energetske i transportne infrastrukture (Robock, et al. 2019). Pri tome, klimatski efekti dima (tzv. nuklearna zima) koje bi proizveo ovaj rat ne bi bili ograničeni samo na životnu sredinu Indijskog potkontinent i već bi imali globalne razmere.

Inače, oružni sukob ovde dve zemlje je vrlo verovatan (već su vodile već konvencionalne ratove 1947, 1965, 1971 i 1991), da bi se ponovo sukobile 2025. (paradoksalno je da je u navedenom radu koji je pisan 2019. scenario bio da će nuklearni rat dogoditi 2025.).

Oružani konflikti

Prema anketiranim ekspertima za *Globalni izveštaj o riziku u 2025 (The Global Risk Report 2025)* Svetskog ekonomskog foruma (WEF) oružani konflikti (međudržavni oružani konflikti, ratovi preko posrednika – tzv. "proksi" ratovi, građanski ratovi, državni udari, terorizam i sl.) su rangirani na prvom mestu kao aktuelan tekući veliki globalni rizik (rizik čije nastupanje bi imalo veliki negativni uticaj na svetski BDP, veliki deo svetske populacije, ali i prirodne resurse), a zatim slede ekstremne vremenske nepogode i geoekonomske konfrontacije (sankcije, carine, trgovinska ograničenja, kontrola investicija, transfera tehnologije i novčanih transfera) (WEF, *GRR 2025*: 7, 75 – 76).

Procene su da globalni konflikti "koštaju" svet oko 13,5% njegovog BDP – a, a ne treba potcenjivati ni negativan efekat raznih novih trgovinskih ograničenja, koja se sve češće i brže uvode (ali se vrlo sporo ukidaju) kojih je u 2023. bilo 3.332, a u 2024. preko 3.000 [Moritsch, 2025: 3 - 4]. U 2024, prema podacima Stokholmskog međunarodnog instituta za proučavanje mira (SIPRI) bilo je 49 oružanih konflikata u svetu (od čega 5 velikih konflikata) u kojim je poginulo prema procenama 239.000 ljudi. (*SIPRI Yearbook 2025*: 4).

Centar za preventivnu akciju američkog Saveta za spoljne poslove u svom izveštaju o prioritetima prevencije u 2025. identifikovao veliki broj kriznih žarišta u svetu, sa različitim verovatnoćama eskalacije i posledicama po bezbednosne interese SAD, među kojima su, uz prioritete kao što je Pojas Gaze i Zapadna obala, Ukrajina, Iran – Izrael, nalaze još Meksiko, Haiti, Liban, Moldavija, Gruzija, Kina – Tajvan, Sudan, Somalija, Avganistan, Pakistan – Indija, Pakistan – Avganistan, područja naseljena kurdskom populacijom (Turska, Sirija, Irak), region Sahela (naročito Burkina Faso, Mali i Niger), ali druge zemlje i regioni zbog slabih vlada, unutrašnje nestabilnosti i teritorijalnih

sporova sa susedima (Nigerija, DR Kongo, Mozambik, Etopija, Libija, Bangladeš, Mijamar... (Council for Foreign Relations, 2025).

SAD su dva poslednja veka vojno učestvovala u najviše oružanih konflikata u svetu. U izveštaju stručnih službi za Kongres SAD 2023. navedeno su na više od 50 strana (sitnim slovima) sve epizode angažovanja vojnih snaga SAD (bar onih za koje javnost sme da zna) od 1798. do aprila 2023. u "situacijama vojnih konflikata ili potencijalnih konflikata da bi se zaštitili građani SAD ili interesi SAD" [Torreon and Plagakis, 2023]. Radi se oko 300 epizoda vojnog angažovanja SAD u inostranstvu, pri čemu je poslednjih decenija karakteristično da se često simultano vodi i po nekoliko vojnih operacija istovremeno. Praktično, SAD su od svog osnivanja vrlo malo vremena proveli bez nekog vida vojnog angažovanja u inostranstvu. Možda ne bi bilo preterano reći i da SAD "žive od rata", jer su najveća svetska sila i hegemon postale upravo zahvaljujući velikim svetskim ratovima, mada su deo tog statusa izgubile poslednjih decenija u seriji "malih" ratova, počev od onog u Vijetnamu, pa do "rata protiv terora" u Avganistanu i Iraku, i novijih vojnih angažovanja manjeg intenziteta širom sveta.

Ali "imperija SAD" ima više od 700 vojnih baza (za koje se zna) širom sveta, u preko 80 zemalja, sa vojnicima i opremom spremnom za angažovanje u svakom trenutku ako se to u Vašingtonu proceni da je potrebno [Ganzer, 2018: 40 - 41]. Čalmers Džonson profesor političkih nauka je svojevremeno rekao: "Postojala su vremena kada je bilo moguće utvrditi razmere imperije na osnovu broja kolonija – američka verzija kolonija su vojne baze" [Johnson, 2007: 138].

Sa druge strane postavlja se pitanje: ako na svojoj teritoriji imate strane vojne baze sa hiljadama, pa i desetinama hiljada stranih vojnika sa savremenim naoružanjem, uključujući možda i nuklearno naoružanje, gde su te baze praktično eksteritorijalne i u njima na osnovu sporazuma (ili bez njega) ne važe zakoni domicilne zemlje, gde domicilne vlasti ne odlučuju o upotrebi tih vojnih snaga (pa čak i ne moraju o tome ni biti obaveštene), a koje mogu biti upotrebljene protiv neke treće zemlje, čime domicilna zemlja baza iz kojih se izvode operacije postaje legitimna vojna meta, ili čak mogu biti upotrebljene protiv vlasti i /ili naroda domicilne zemlje – koliko je ta zemlja STVARNO suverena!? Na primer, juna 2025. Iran je u znak odmazde zato što su SAD bombardovale njegova nuklearna postrojenja izvršio raketni napada na veliku američku vojnu bazu u Kataru.

Manuel Kastels smatra da su u razvijenim demokratskim zemljama, u vezi sa uslovima neophodnim da bi jedan rat bio prihvatljiv za njihovo društvo izvedena tri osnovna zaključka: (1) rat ne treba da uključuje obične građane,

što znači da ga vodi profesionalna vojska, tako da obavezna regrutacija bude rezervisana samo za izuzetne okolnosti, koje se smatraju malo verovatnim; (2) trebalo bi da rat bude kratak, čak i trenutani, kako bi se izbegle dugotrajne posledice tošenja ljudskih i ekonomskih resursa, ali i dovođenje u pitanje opravdanosti vojne akcije; (3) trebalo bi da rat bude čist, hirurški, s tim da se uništavanje, čak i neprijatelja, drži u razumnim granicama i što je više moguće skriveno od očiju javnosti, čime se uspostavlja bliska veza između baratanja informacijama, kreiranja slika i vođenja rata (Kastels, 2018). Jednom rečju, to bi trebalo da bude neka vrsta "instant ratova". Ali, da li je ova kombinacija "tri u jedan" uvek moguća?

Put u rat

Teoriju zavisnosti od izabranog puta – "staze" (path dependence theory) koja bi se mogla opisno prevesti i kao teorija zavisnosti od početnog izbora polazi od toga da inicijalne (početne) odluke mogu sve više i više da ograničavaju sadašnje i buduće izbore (Pierson, 2009). Ona predstavlja ograničenje izbora u odlučivanju u društvenom ili fizičkom sistemu – dok izbor nije na samom početku ograničen, postaje sve ograničeniji u procesu koji sledi odabranu "stazu", pošto se opseg mogućih opcija smanjuje i na kraju postaje fiksiran, a povratak na "početak" je težak (izgubljeno vreme, učinjeni troškovi, inercija, i sl.), ako ne i nemoguć.

Model "puta u rat" (paths of war), koji neki nazivaju i teorijom "koraka do rata" (steps – to – war theory) koristi se kao način da se tretira sled događaja koji vode do određenog rata, ili možda za alternativnu kauzalnu interpretaciju, određenog rata. Ovaj pristup sugerise da do rata dolazi serijom koraka koji povećavaju neprijateljstvo između država i na kraju se završavaju ratom. Strategija politike sile (moći) koju države primenjuju, dugotrajno rivalstvo između država i ponovljene krize, domaći "tvrdokorni" političari (hardlajneri) na vlasti, alijanse (u smislu vojnih saveza) i trka u naoružanju, sve su to važni koraci na putu u rat (Vasquez, 1993).

Ne bi bilo preterano reći da su svi navedeni uslovi u sadašnjem trenutku uglavnom manje ili više ispunjeni i ostaje da vidimo da li će, možda, Rusko – Ukrajinski rat, prerasti u rat za prevlast u svetskom sistemu, ili se "čeka" Kina. Ne treba sumnjati da sve strane već duže vremena prave različite alternativne scenarije i strategije, kao i moguće odgovore.

Na primer, RAND korporacija (koja je praktično "trust mozгова" SAD) u jednoj ovogodišnjoj analizi mogućih 9 scenarija za razne vrste sukoba SAD i Kine (od kojih nijedan nije totalan globalni nuklearni rat) navela dva interesantna scenarija (5. i 6.). Prvi scenario je da se Ruska federacija raspala na

evropski deo Rusije sa vladom koju podržavaju SAD i saveznici i azijski deo Rusije sa vladom koju podržava Kina (Predo, et al., 2025). SAD i Kina šalju svoj vojni personal kao podršku njihovim tamošnjim "proksijima", ali ne mogu da spreče nuklearni (i biološki) rat između sukobljenih strana, iako njihovi "mentori" (SAD i Kina) preferiraju deeskalaciju. Drugi scenario je rat između Kine i SAD, zbog kineske invazije Tajvana, u kome obe strane koriste konvencionalne dalekometne projektele da selektivno gađaju ograničeni ciljevi (kao što je infrastruktura i kulturni spomenici) na teritoriji suparnika, da bi se u ovom "nadmetanju" pokazala odlučnost i naterala druga strana da pristane na ustupke.

Borba za resurse

Zašto su neke zemlje, na izgled ne toliko atraktivne po mnogim svojim karakteristikama, vrlo važne u svetskim razmerama. Odgovor je jednostavan – zbog svog prirodnog bogatstva. Zašto je DR Kongo (bivši Zair) važan? Zato što je 2021. u njemu izvađeno 72,1% sve rude kobalta u svetu, a njegove rezerve ove rude se procenjuju na 48,2% ukupnih svetskih rezervi. Zašto je Gvineja bitna? Zato što je 2021. u njoj izvađeno 22,4% sve rude boksita u svetu i što se rezerve boksita u ovoj zemlji procenjuju da iznose 23,9% svih rezervi boksita u svetu. Zašto je Čile važan? Zato što je u njemu 2021. izvađeno 26,5% sve rude bakra u svetu, a čileanske rezerve ove rude se procenjuju da su 21,3% ukupnih svetskih. Zašto je Indonezija važna? Zato što je u njoj 2021. izvađeno 38,1% sve rude nikla u svetu, a indonežanske rezerve te rude su 21% ukupnih svetskih rezervi (U.S.Geological Survey, 2023: 41, 61, 62, 123). Moglo bi još mnogo da se nabraja.

Prema podacima OPEC – u zemlje sa najvećim dokazanim rezervama nafte u svetu u milijardama barela (1 barel = 159 litara) su 2020. bile: Venecuela (303,5), S.Arabija (261,6), Iran (208,6), Irak (145,0), Kuvajt (101,5), UAE (107,0), Rusija (80,0), Libija (48,4), SAD (44,5) i Nigerija (36,9). [OPEC, 2021: 22]. Od svih dokazanih rezervi u iznosu od 1.548,6 milijardi barela zemlje OPEC –a raspolagale su sa 79,9%, a gledano regionalnu na Bliskom Istoku se nalazilo 48,3%. Zemlje sa najvećim dokazanim rezervama prirodnog gasa u svetu u milijardama kubnih metara (1 kubni metar = 0,858 metričkih tona) u 2020. (ukupno 206.683 milijardi kubnih metara) bile su: Rusija (48.938), Iran (34.077), Katar (23.831) i Turkmenistan (15.365) (OPEC, 2021: 76).

Ako se analizira publikacija američkoj ministarstva unutrašnjih poslova i njihove geološke službe videće se da su razvijene zemlje generalno siromašne metalima i mineralima, bar što se tiče dokazanih rezervi, i ne spadaju u neke značajnije proizvođače, sa izuzetkom Australije, Kanade i donekle SAD, i da

se za druge razvijene zemlje mogu vremenom pojave problemi u snabdevanju "kritičnim metalima i mineralima" (U.S. Department of the Interior & U.S. Geological Survey, 2023). Sa druge strane, Rusija i Kina, kao i jedan broj zemalja u razvoju su glavni proizvođači/snabdevači fosilnim gorivima i mnogim metalima i mineralima i imaju relativno velike dokazane rezerve.

Geoekonomska fragmentacija svetske privrede i međunarodne razmene je sve prisutnija i izvesno je da će se nastaviti, što će otežati mnogim zemljama snabdevanje čitavim nizom proizvoda i usluga, ali i njihovo poskupljenje, mada tome neće sve zemlje u svetu biti podjednako pogođene (Hakobyan, et al., 2023; Baba, 2023; Alvarez, et al. 2023). Već se užurbano prave hipotetičke simulacije kako bi pojedini privredni i trgovački blokovi izgledali (najčešće SAD + EU blok/ Rusija + Kina blok, sa njima bliskim državama i "ostatkom sveta" i kakve bi efekte imalo na njihove međusobne privredne odnose, ali i na zemlje koje bi ostale van ovih blokova. Na primer, prema jednoj analizi koja je obuhvatala 3 najveća svetska proizvođača 40 važnih proizvoda za svetsku privredu Kina se nalazila među tri vodeća proizvođača kod 25 proizvoda (od toga kod 18 je bila na prvom mestu), Rusija je to bila kod 10 proizvoda, Australija kod 9 proizvoda i SAD kod 7 proizvoda (Alvarez, et al. 2023).

Posebno se kritično može ubrzo pokazati snabdevanje tzv. "retkim elementim" (litijum, cezijum, berilijum, tantal, vanadijum, titan, molibden, galijum, indijum, germanijum, telur, talijum,...), ali i nekim metalima i mineralima (antimon, magnezijum, volfram, kobalt, grafit, hrom, mangan, cink, nikal, boksit...). Digitalizacija svetske privrede drastično povećava tražnju za raznim retkim metalima i mineralima, a sa druge strane povećava se problem sa elektronskim otpadom.

Kritične sirovine važne su za odbrambenu moć, a Kina i Rusija (ali i Južna Afrika, DR Kongo još neke zemlje) su njihovi glavni snabdevači, s tim što kod nekih Kina ima praktično monopol (Hackett, et al., 2025). Na primer, avioindustrija u SAD zavisi 100% od Kine u pogledu snabdevanja galijumom,. Posebno su kritični tzv. "elementi retke zemlje" (rare – earth elements - REEs) gde se procenjuje da Kina obezbeđuje preko 60% svetske primarne proizvodnje. Sa druge strane, SAD za proizvodnju samo jednog njihovog F – 35 borbenog aviona treba ekvivalent od više od 400 kg ovih elemenata, a kod drugih borbenih sistema još i više. Za EU je situacija u pogledu snabdevanja ovim elementima više nego kritična. Ujedinjene Nacije smatraju da su ovi retki metali važan izvor mogućnosti da neke zemlje u razvoju obezbede svoj održivi razvoj zato što će njihova tražnja (i cena) značajno rasti (UN, 2025: 43 – 89).

Već su mnogi poznati naučnici postavili pitanje da li akumulacija proizvedenog i ljudskog kapitala, kao i tehnološke promene mogu da

adekvatno kompenziraju nestajanje prirodnih resursa, kako bi se mogao bezbediti održivi razvoja za rastuću populaciju (Arrow, et al, 2004). Čovek jednostavno previše troši prirodu (prirodne resurse). U tome prednjače industrijski razvijene zemlje. One na svetskom nivou troše više od 60% minerala koji nisu goriva, 58% nafte i oko 50% prirodnog gasa i imaju veliki i stalno rastući gep između proizvodnje i potrošnje mineralnih resursa (Hushko, et al. 2021).

Ovo u dobroj meri objašnjava zašto su pojedine zemlje i regioni (pre svega Bliski istok ali i regiona Kavkaza) stalno nestabilni sa brojnim konfliktima, koji se po potrebi aktiviraju, jer države veliki "potrošači" resursa moraju da ih što više drže pod svojom kontrolom, bilo direktnom ili preko svojih kompanija, a za to služe lokalne političke elite, državni pučevi, autokratski režimi, "humanitarne intervencije" za zaštitu demokratije i ljudskih prava, "rat protiv terora" i narko kartela, itd. Vojni pritisak koji SAD u poslednje vreme vrše na Venecuelu (zemlju sa najvećim dokazanim rezervama nafte u svetu), uz gomilanje brodova i trupa u tom regionu, pod izgovorom rata protiv droge i narko kartela, dovoljna je ilustracija.

Ne treba izgubiti i sve veće i veće geopolitičke komplikacije zbog nestašice vode. To se zaoštrava zbog: 1) naglog rasta stanovništva u svetu, b) naglog rasta gradskog stanovništva i megapolisa; c) zagrevanja zemljine atmosfere i isušivanja pojedinih područja; d) ogromne potrošnje vode u savremenoj poljoprivredi zbog sve veće tražnje za poljoprivrednim proizvodima u skladu sa rastom stanovništva (Mihaljica, 2016).

Prenaseljena planeta

Britanski sveštenik Tomas Robert Maltus (1766 – 1834) u svojoj knjizi *Ogledi o načelu razvoja stanovništva*, iz 1798. izneo je svoju čuvenu tezu da broj stanovnika raste geometrijskom progresijom (ukoliko nije kontrolisan), a da proizvodnja hrane raste aritmetičkom progresijom, a ova disproporcija se po njemu uklanja na sledeći način: "Moć rasta stanovništva toliko nadjačava moć Zemlje da proizvede hranu za čoveka da čovečastvu na vrata mora da zakucati prerana smrt u ovom ili onom obliku. Ljudski poroci su delatni i sposobni pomagači depopulacije. Oni su prethodnici silne vojske uništenja, a često i sami dovršavaju taj strašan posao. Ali, omanu li oni u tom ratu do istrebljenja, u zastrašujućoj formaciji stupaju bolesti, epidemije, pošasti i kuge noseći svoje hiljade i desetine hiljada života. Ako uspeh ni tada nije potpun, iz pozadine se prišunja neizbežna i strašna glad, i u jednom moćnom naletu sravnji broj stanovnika s količinom hrane na svetu" (Stojanović, 2021).

Ideja o suviše brzom rastu populacije na Zemlji je još uvek prisutna i povremeno se aktuelizuje. Radi se o "populacionoj bombi", kako je Pol Erlih (Paul Ehrlich) nazavao svoje delo *The Population Bomb* (iz 1968. koje je doživelo više izdanja) koje govori o prekomerenom rastu populacije koje nije moguće više hraniti (pri čemu problem nije samo količina hrane nego i njen kvalitet), koje se može rešiti samo na dva načina: "rešenjem stope rađanja" (smanjenjem stope rađanja) ili "rešenjem stope smrtnosti" (povećanjem smrtnosti kroz ratove, glad i zarazne bolesti), problem koji se može izbeći kontrolom rađanja kojom se kontinuirano reguliše stopa rađanja, da "rešenje stope smrtnosti" ne bi moralo da se desi. (Ehrlich, 1975). Ova knjiga je doživela ogromni pažnju i tiraž, te izazvala brojne kontraverze, čak je i proglašena jednom od "najgorih knjiga" u 20. veku, ali ni posle 40 godina, iako se prvobitne prognoze u pogledu drastičnog povećanja svetske populacije nisu osvarile, autor (uz određene revizije) ne odustaje od osnovnih stavova (tvrdeći da je *Populaciona bomba* uradila ono čemu je bila namenjena – da upozori ljude na važnost pitanja čovekove okoline i broja populacije, i u tome je bila uspešna), upozoravajući da se "kolaps" može izbeći samo ako se svetska populacija svede na "optimalni broj" na planeti koji bi bio oko 5 milijardi ljudi, ili između 1,5 i 2 milijarde ljudi manje nego što je bilo stanje svetske populacije 2009. kada je ova ocena data (Ehrlich, P. and Ehrlich, A. 2009).

Ipak, mnogo uticajnija je bila studija koju je grupa istraživača sa renomiranog Masačusec instituta za tehnologiju izradila 1974. za Rimski klub čiji su osnovni zaključak bio: "1. Ako se sadašnji pravci rasta u svetskoj populaciji, industrijalizaciji, proizvodnji hrane i iscrpljivanju prirodnih izvora nastave bez ikakvih promena, granice rasta na ovoj planeti biće dosegnute negde u sledećih sto godina. Najverovatniji razultat bi bio vrlo naglo i nezaustavljivo opadanje i svetske populacije i industrijskih mogućnosti; 2. Moguće je menjati ove pravce rasta i uspostaviti uslove ekološke i ekonomske stabilnosti, koja bi bila održiva i u dalekoj budućnosti. Moguće je odrediti stanje globalne ravnoteže tako da osnovne materijalne potrebe svake osobe na Zemlji mogu biti podmirene i da svaka osoba ima jednake mogućnosti za ostvarivanje svojih individualnih ljudskih potencijala; 3. Ako čovečanstvo usmeri svoje napore prema ovom drugom, umesto prema prvom rezultatu, tada, što pre otpočene raditi na tome da ga postigne – imaće veće izgleda za uspeh" (Meadows, 1978). Pri ovim osnovnim stavovima su istraživači ostali i u dve naredne studije

Nije potrebno posebno podsećati da ovaj "neomaltuzijanski" pristup ima dosta pristalica, iako je već tada bilo prisutno da po nekim konzervativnim procenama i bez nekog revolucionarnog napretka u bioinženjeringu na planeti može realno bez većih problema da prehrani između 10 i 11 milijardi ljudi

[Smili, 1994]. Tako postoje viđenja da Rimski klub i njegovi finansijeri iz raznih zapadnih struktura okupljaju naučnike pobornike i planere globalizacije da bi kroz njihove izveštaje o neumerenom raubovanju neobnovljivih prirodnih resursa, preteranom rastu populacije i zagađenja životne sredine, proklamovali smanjenje "viška populacije – beskorisnih potrošača hrane" (ako je potrebno epidemijama bolesti i ograničenim ratovima) i njeno svođenje na nivo od oko jedne milijarde, što se ocenjuje da je optimalan broj s obzirom na uslove na planeti tj. "manjeg i boljeg sveta" (Koulman, 1999: 10, 17, 18, 29, 151 i 163). Da li ovo viđenje spada u novije vreme vrlo popularne tzv. "teorije zavere" vreme će pokazati.

Prema procenama UN (sa verovatnoćom od 80%) očekuje se da će svetska populacija od 8,2 milijarde ljudi 2024. nastaviti da raste do sredine 2080. – tih, kada će dostići svoj vrhunac od 10,3 milijarde i da se posle toga očekuje postepeni pad na 10,2 milijarde ljudi do 2100. (UN, 2024: viii, x, 3, 10). U 63 zemlje je veličina populacije dostigla svoj vrhunac pre 2024. (to su, između ostalih, Kina, Nemačka, Japan i Rusija), u nekim zemljama će se ona smanjiti, a u 48 zemalja populacija će dostići svoj vrhunac između 2025 i 2054. (među njima su Brazil, Iran, Turska i Vijetnam). Više od polovine zemalja i oblasti već imaju fertilitet ispod 2,1 živorođenih po ženi, što nivo koji je potreban da se stanovništvo održi na konstantnom nivou na duži rok bez migracija, tako da jedna generacija sledi drugu u približnoj veličini. Smanjenje smrtnosti kod dece, poboljšanje postporođajne brige o deci, vakcinacija, dobra ishrana doprinose povećanju dečije populacije, tako da, uz smanjene stope smrtnosti, prosečna globalna očekivana dužina života kod rođenja 73,3 godine u 2024. (povećanje za 8,4 godine od 1990.), i porašće na 77,4 godine u 2054. Imigracija će biti glavni pokretač rasta populacije u 52 zemlje i oblasti do 2054. i još 62 zemlje do 2100. (uključujući Australiju, Kanadu i SAD dok će se u nekim zemljama smanjiti stanovništvo zbog emigracije).

Međutim, jedno pitanje u kontekstu rasta populacije, makar i usporenog, ostaje otvoreno: Gde će svi ti ljudi raditi, pošto je automatizacija, robotizacija i veštačka inteligencija (VI) zahvatila sve oblasti društva, pa nema mnogo uslova ni prostora za nova zapošljavanja (Mihaljica, 2016: 295 – 297). Sektor usluga koji je u zreloj fazi industrijske revolucije bio ventil za apsorbovanje viška radne snage u razvijenim zemljama Zapada dostigao je kritičnu granicu u pogledu učešća u BDP i strukturi zaposlenosti (oko 80%), a znatno se uvećava i u zemljama u razvoju, tako da u uslužnom sektoru neće biti dovoljno prostora za rešavanje problema veće zaposlenosti, niti za značajno povećanje produktivnosti rada. U hipotetičkom (i u mogućem) slučaju, mašine i pametni uređaji su istisli i "oslobodili" radnike u procesu rada u realnom sektoru i u sektoru usluga (što je krajnji cilj naučno – tehnološke revolucije), a da

istovremeno društvo (ili država) ne raspolaže sa dovoljno novca niti realnim dobrima koji bi obezbedili osnovne egzistencijalne potrebe nezaposlenih.

Inače, procene su da danas 34% svih poslova izvršavaju mašine, a 66% ljudi, te da će usled dalje automatizacije, digitalizacije i primene veštačke inteligencije do 2027. oko 42% svih poslova izvršavati mašine (WEF, 2023). Posebno će doći do zamene fizičkog i manuelnog rada za koji se traži mala obuka i očekuje se značajan pad zaposlenosti na poslovima unošenja podataka, administrativnih i činovničkih poslova, kod računovodstva, evidentičarskih i blagajničkih poslova, montažnih i fabričkih radnika, prodavaca... Gde će se moći zaposliti ljudi takvog stručnog profila kada postanu "višak", ali i generacije koje dolaze.

Nadolazeća anarhija

Neki autori, a pre svih američki istoričar Robert Kaplan, još od sredine devedesetih godina prošlog veka, upozoravaju na "nadolazeću anarhiju", u istoimenom članku (The Coming Anarchy) iz 1994., gde na primeru zemalja zapadne Afrike govori demografskom, ekološkom i socijalnom stresu širom sveta, u kome se javlja kriminalna anarhija kao "strateška opasnost" – bolesti, prenaseljenost, kriminal, nestašica resursa, migracije izbeglica, rastuća erozija nacionalnih država i međunarodnih granica, jačanje privatnih armija i firmi za obezbeđenje i međunarodnih narko kartela (Kaplan, 1994). Kaplan upozorava na bifurkacije koje prete svetu – gde je jedan deo nastanjen Hegelovim i Fukujaminim "poslednjim čovekom", dobro uhranjen i razmažen tehnologijom, dok je drugi, veći deo, nastanjen Hobsovim "prvim čovekom", osuđen na život koji je "siromašan, gadan, brutalan i kratak", a da se oba ova dela sveta istovremeno suočavaju sa stresovima životne sredine, pri čemu će "poslednji čovek" biti u stanju da ih savlada, a "prvi čovek" to neće moći. Budući ratovi će biti oni za preživljavanje zajednica, u mnogim slučajevima prouzrokovanim nestašicom resursa u čovekovoj okolini, a ti ratovi će biti subnacionalni, što znači da će državi ili lokalnim vlastima biti teško da fizički zaštite svoje stanovništvo, a to je način na koji će, na kraju, mnoge države "(iz)umreti".

Dvadesetak godina kasnije do sličnih zaključaka je došla jedna analiza životnih uslova u zemaljama istoka Afrike (van Baalen and Malin Mobjörk, 2016). Prema njoj usled negativnih uticaja sa klimom povezanih promena životne sredine na raspoloživost prirodnih resursa, pogoršanje životnih uslova može da doprinese povećanju konflikata oko resursa koji mogu da postanu nasilni. Nemogućnost da obezbede sredstva za život može takođe da natera ljude da migriraju u oblasti sa više resursa, i da na taj način doprinesu širenju konflikata na druga mesta.

Kaplan je sa svojim vizijama nastavio i dalje, kao što je rad "Osveta geografije" (2009) koji je kasnije pretočen u knjigu sa istoimenim naslovom, gde smatra da kopneni deo Evroazije (Rusija, istočna Evropa i Centralna Azija) više nije toliko geopolitički važan (kao što je mislio istaknuti i uticajni geopolitički teoretičar Halford Makinder početkom 20. veka), koliko rubni pojas ove velike kopnene mase (pre svega Indijski potkontinent i Bliski istok) (Kaplan, 2009) Taj pojas je prenaseljen, sa masom mladih ljudi zadojenih "psihologijom gomile" u veliki gradovima, podložnih opasnim ideologijama, gde su veštačke međudržave granice koje datiraju iz kolonijalnog doba, u odsustvu prirodnih geografskih prepreka, vrlo nestabilne i mogu lako da budu izvor stalnih konflikata. Nažalost, ova vizija se u više navrata potvrdila.

Sudbina Evrope

Još pre 30 godina Zbignjev Bžežinski je u *Velikoj šahovskoj tabli* napisao sledeće: "Istinska 'Evropa' kao takva ne postoji. Ona je vizija, pojam, cilj, ali još uvek nije stvarnosti. Zapadna Evropa je već zajedničko tržište, ali je još uvek daleko od toga da postane jedinstveni politički entitet. Činjenica je da zapadna Evropa, a sve više i srednja Evropa, ostaje u velikoj meri jedan američki protektorat, sa svojim savezničkim državama koji podsećaju na antičke vazale i zavisne teritorije. Ovo nisu zdravi uslovi ni za Ameriku niti za evropske nacije... Evropa nekadašnji centar Zapada, postala je produžena ruka Zapada čiju igru definiše Amerika" (Bžežinski, 2001: 59, 130)

Međutim, iako izgleda da je rat u Ukrajini "posrednički rat" SAD i Evrope (EU) protiv Rusije koja izaziva hegemoniju SAD i Zapada, i da je taj rat, za sada, ograničen na teritoriju Ukrajine, Evropa je, takođe, ključni instrument američkog arsenala (Beal, 2023). Evropa je i cilj rata, zato što je zapadni deo velike kopnene površine Evroazije, koja je sa Rusijom i Kinom, glavni izazov za "pomorsku" političku i vojnu dominaciju SAD nad globalnom ekonomijom. Tako je Evropa postala i "oružje" rata i "žrtva" američke geopolitike, i klizi u deindustrijalizaciju, osiromašenje i socijalne tenzije, jer je osnova "Američkog carstva" zasnovana na dominaciji Evropom. Kroz produženi konflikt u Ukrajini ostvaruje se novi "Morgentauov plan" namenjen posleratnoj Zapadnoj Nemačkoj, a to je deindustrijalizacija sada ujedinjene Nemačke koja je postala ozbiljan konkurent SAD na mnogim privrednim i tehnološkim poljima. Pri tome, ponašanje vlade SAD prema Evropi koja se nalazi u sve većim problemima je grubo, sebično i arogantno, i najbolje se ogleda u poznatom komentaru visokog zvaničnika američkog ministarstva spoljnih poslova Viktorije Nuland u vreme državnog udara na Majdanu – događaja koji je Ukrajinu gurnuo u rat, i njenu smrt i uništenje.

Poznati američki politikolog Džon Miršajmer ovako je sažeto opisao "predigru" konflikta u Ukrajini pet godina pre njegovog izbijanja: "Strategija da se Ukrajina učini delom Zapada sastoji se iz tri povezane komponente: širenje NATO –a, proširenje EU i Narandžaste revolucije. Cilj je bio podsticanje demokratije i zapadnih vrednosti u toj zemlji, a verovatno i ustoličenje prozapadanih lidera u Kijevu. Iz perspektive Moskve, najopasniji aspekt ove strategije bilo je širenje NATO – a na istok. Na samitu NATO – a aprila 2008. u Bukureštu, na dnevni red je došlo članstvo Ukrajini i Gruzije. Jedan ruski list je izvestio da je Putin u direktnom razgovoru s Bušem veoma otvoreno nagovestio da će Ukrajina, ukoliko bude primljena u NATO, prestati da postoji" (Miršajmer, 2019: 172 – 173).

Pa ipak, ne bi bilo korektno optuživati SAD za sve nedaće koje sada pritiskaju Evropu/ EU, jer u tome ima i mnogo krivice birokratije u Briselu i pojedinih centara moći u Evropi. Naime, čelnici EU se spremaju za rat i podizanje novog "zida" prema Rusiji, sada nešto dalje na istok od famoznog "Berlinskog zida". Prema nacrtu "Mape puta za odbrambenu spremnost 2030" iz oktobra 2025. Evropska komisija želi da ojačaju zajedničke kupovine naoružanja i da se realizuju hitno projekti "Evropska inicijativa za odbranu od dronova" (do 2027.) poznat i kao "zid protiv dronova" i "Nadzor istočnog krila" (do kraja 2028.) koji ima za cilj "učvršćivanje istočnih granica EU na kopnu, u vazduhu i na mora"(Filipović, 2025). Za sve to su potrebne stotine milijardi evra, a tu su i obaveze na finansijsku pomoći Ukrajini za nabavke oružja i državni budžet. Sve će se to svaliti na leđa poreskih obveznika u EU, a na štetu raznih socijalnih davanja i ulaganja u razvoj.

(I) Racionalnost aktera u međunarodnim odnosima

U teoriji kod odlučivanja postoji svojevrsan mit o čoveku kao racionalnom biću na osnovu koga se rešavaju mnoge situacije izbora i dilema u društvenim naukama. Normativna teorija odlučivanja se bavi "idealizovanim" donosiocem odluka (akterima, agentima) i njegovim izborima (Petrović, 2010: 3, 25). To je savršeno racionalan pojedinac koji uvek zna šta hoće i nastoji da to realizuje. Racionalni donosilac odluka ima uvek jasno definisan cilj, odnosno, on nastoji da maksimizira ličnu dobrobit i na osnovu svojih individualnih preferencija formira stav prema alternativama koje razmatra i opredeljuje se za jednu od njih. Mada se ciljevi koje pred sebe postavlja razlikuju po formulaciji, sadržini, složenosti i značaju, svi oni u osnovi sadrže zajedničku komponentu: to je njegova želja da smanji ili izbegne gubitke, odnosno, da poveća dobitke (u materijalnom, emocionalnom ili nekom drugom smislu).

"Standardna" teorija se bazira na pretpostavci da su "agenti" (u koje spadaju i donosioci odluka na državnom nivou) racionalni na dva načina: (1) donose

odluke u skladu sa aksiomom teorije očekivane korisnosti i (2) prave nepristrasne prognoze o budućnosti (Simon, 1985). Oni formiraju očekivanja koja su saglasna zakonima verovatnoće i permanentno ih "ažuriraju" kako pristižu nove informacije. Takođe, oni se u donošenju odluka rukovode isključivo sopstvenim interesima. Sa druge strane, bihevioralne nauke smatraju da normalni "agenti" tj. obični razumni ljudi (lat. homo sapiens) nisu uvek racionalni u obradi i interpretaciji informacija i da se stoga javljaju brojne, manje ili više objašnjive, anomalije u ponašanju aktera na finansijskom tržištu.

Po Herbertu Sajmonu koji je dobio Nobelovu nagradu 1978. za teoriju donošenja odluka postoji "ograničena racionalnost" (engl. bounded rationality) koja je posledica nekompletnosti ljudskog znanja zbog: 1) nedostatka informacija, i/ili 2) neposobnosti da se prikupljenje informacije obrade. Nedostatak informacija posledica je neizvesnosti i složenosti okruženja, dok je nesposobnost da se prikupljenje informacije obrade, posledica biološko-psiholoških, tj. mentalnih granica donosioca odluka, i nedostatka vremena, da se na bazi prikupljenih informacija, donesu odluke sa najboljim ishodom (Simon, 1985). Ljudi imaju ograničene kognitivne sposobnosti i ograničene mogućnosti da sagledaju i uporede sve alternative, informacije i znanja o budućnosti, kao i da imaju nesavršene veštine da dostupne informacije obrade (kao da u glavi rešavaju set matematičkih jednačina).

S obzirom na ograničenu racionalnost agenata Sajmon smatra da se oni umesto principa maksimiziranja rukovodimo principom satisfakcije, tj. da se umesto da težnji za optimalnim rešenjima, nastoji da pronadju zadovoljavajuća rešenja (Simon, 1985; Pavličić, 2010). Ključna odrednica u teoriji satisfakcije je nivo aspiracije koje se opredeljuje skupom minimalnih zahteva koje alternativa mora da zadovolji da bi bila izabrana, tj. definiše se skup "kritičnih vrednosti" na osnovu kojeg se posmatrane opcije svrstavaju u skup prihvatljivih ili neprihvatljivih opcija. Pri tome, nivo aspiracije se određuje pre nego što počinje sa procesom traženja alternativa i time značajno smanjujemo količinu i kvalitet potrebnih informacija za izbor.

Sa druge strane, nivo aspiracije nije stabilan, već ga vremenom menjamo i uskladjujemo sa sadržajem prikupljenih informacija. Kada je nivo aspiracija definisan (kao skup minimalnih zahteva koje alternativa treba da zadovolji da bismo je izabrali), postupak izbora se sprovodi sekvencijalno, odnosno sistemom eliminacije tj. umesto da se prvo formira skup iz kojeg će se kasnije vršiti izbor, tek "u hodu" traži se prihvatljivo rešenje. Alternativu uočavamo, odbacujemo je ili prihvatamo, pri čemu se po pravilu ne vraća na prethodno odbačene opcije. Ova teorija ima određenih nedostataka. Ograničena

racionalnost ne garantuje optimizaciju. Ograničena racionalnosti ne garantuje čak ni konzistentne izbore (Pavličić, 2010). Suštinski problem u praksi predstavlja problem otkrivanja ili kreiranja alternativa.

Proces odlučivanja jedinstvenih učesnika (aktera) – država (koje se teorijski često tretiraju kao jedinstvena – monolitna – celina bez značajnih unutrašnjih razlika koje utiču na njeno odlučivanje) pri određivanju nacionalnih interesa u međunarodnim odnosima, po pravilu, opisuje se kao racionalan (Kegli i Vitkof, 2009: 135 – 141). Zbog "agregacije", tj. da su države u principu tela koja donose kolektivno odluke i da se teorije (hipoteze) zasnovane na rezultatima istraživanja na pojedincima (na primer, one o odnosu prema riziku), a ne na grupama, ne mogu jednako primenjivati na kolektivnom nivou, mada postoje određeni slučajevi, gde pojedinci igraju dominantnu ulogu u odlučivanju, bilo u donošenju državnih odluka ili blokiranju izbora koji nisu u skladu sa njihovim preferencijama, (Levy, 1997).

Racionalnost, odnosno racionalni izbor u kontekstu odgovora na međunarodna dešavanja može se identifikovati sa procedurama donošenja odluka vođenim pažljivom definicijom situacije, odmeravanjem ciljeva, razmatranjem svih alternativa i izborom onih opcija koje će najverovatnije postići najveće ciljeve. Međutim, racionalni izbor je često više idealizovan standard nego način ponašanja u stvarnom životu, pa i kod vođenja spoljne politike i drugih državnih poslova. Na primer: činjenice mogu biti nejasne i kontradiktorne; nekoliko politika, svaka ponaosob na izgled dobra, mogu biti u suprotnosti; nekoliko načina, svi loši, mogu biti jednako na raspolaganju; vrednosne ocene mogu se razlikovati; navedeni ciljevi mogu biti neprecizni; može biti mnogo tumačenja šta je ispravno, šta je moguće i šta je u nacionalnom interesu...

Do grešaka u spoljnoj politici može da dođe i usled čisto "ljudskog faktora", kao što su nedostatak inteligencije, sposobnosti i psiholoških potreba i težnji onih koji donose spoljnopolitičke odluke. Problem otežava i sklonost nosilaca odlučivanja ka saznoj disonanci - oni su psihološki skloni da isključe negativne ili disonantne informacije i utiske o izboru koji im se čini poželjnim i da umesto toga traže informacije koje opravdavaju njihov izbor, što objašnjava zašto političari nekada obraćaju malo pažnje na upozorenja i zanemaruju informacije o opasnostima, tako da ponavljaju svoj prošle greške.

Generalno sposobnost donošenja "pravih" odluka je otežana time što ljudi teško napuštaju formirana mišljenja i skloni su preteranim reakcijama u kriznim situacijama, pogotovo ako su suočeni sa kratkim vremenskim rokovima. Kod izbora, donosioci odluka umesto da "optimiziraju" traganje za najboljim rešenjem, često biraju prvu "zadovoljavajuću" varijantu koja

ispunjava minimum prihvatljivih standarda i izgleda bolje od onih koje su prethodno razmotrene.

Pretpostavka da su države jedinstveni akteri međunarodnih odnosa delimično objašnjava odstupanje između teorije i prakse racionalnog odlučivanja (Kegli i Vitkof, 2009: 142 – 143, 155). Većina državnih lidera mora da zadovolji često nespojive zahteve domaće politike i spoljne diplomatije i retko se može doneti politička odluka koja racionalno odgovora na obe grupe ciljeva. U eri globalizacije i međuzavisnosti država često je teško razlučiti gde prestaje domaća politika a počinje spoljna. Domaća politika često ima mnogo posledica u inostranstvu. Slično tome, spoljnopolitičke aktivnosti obično u velikoj meri utiču na unutrašnje uslove zemlje.

Ovo je u skladu sa teorijom da lideri (političke elite) država pokreću sukobe u inostranstvu (eksterne konflikte) sa ciljem da skrenu pažnju domaće javnosti sa nerešenih domaći problema (internih konflikata) i povećaju nacionalno jedinstvo i svoju popularnost, a posebno da utiču na domaće izbore, što se ponekad naziva "divizionom teorijom rata" ([Levy, 1989; Kegli i Vitkof, 2009: 131). Zar aktuelna agresivna retorika političkih lidera u mnogim zemljama Evrope, SAD, ali i drugde, koji se, suočeni sa domaćim problemima, okreću stvaranju i rešavanju međunarodnih kriza, ne daje dovoljnu potvrdu iznetom teoretskom viđenju.

Mnoge zemlje se suočavaju sa brojnim unutrašnjima problemima koji su se intenzivirali nakon svetske ekonomske krize 2008 – 2009, kao i pandemije Covida – 19, kao što su spori privredni rast, porast inflacije i nezaposlenosti, povećanje javnih dugova, socijalne tenzije i polarizacija, priliv migranata..., što sve nameće potrebu vladajućim političkim elitama da na neki način "kupe vreme" i skrenu pažnju javnosti sa tih gorućih pitanja, mobilisajući je u borbi protiv "zajedničkog neprijatelja", a ništa nije bolje od toga da to bude "spoljni neprijatelj".

Lideri država u vođenju spoljne politike često ispoljavaju tendencija ka korekcijama kroz niz pokušaja i grešaka (i postepenu izmenu putem malih koraka) u nastojanju da se izbore sa izazovima. Ne treba znemariti ni uticaj državnog aparata - birokratije – na vođenje spoljne politike, jer državni lideri (političari), u krajnjoj liniji, zavise od birokratije, kako u pogledu snabdevanja potrebnim informacijama, analizama i savetima, pa sve do sprovođenja politike, a svaka birokratija vremenom razvija zajednički mentalni sklop ili preovladjujući način gledanja na stvarnost sličnu karakteristici grupe.

Postoji i "Rubikonska teorija rata" po kojoj kada ljudi, u ovom slučaj državnici i drugi donosioci odluka, spoznaju da su prešli svoj "psihološki Rubikon"

(simboličku tačku posle koje nema povratka) i percepiraju da je rat neizbežan (kao Cezar 49. g.p.n.e, kada je prešao reku Rubikon i krenuo na Rim) tj. da je "kocka bačena" menjaju svoj način razmišljanja (Johnson and Tierney, 2011). Oni se prebacuju sa opreznog promišljanja svojih postupaka, uz aktiviranje brojnih psiholoških pristrasnosti od kojih je najizraženije preterano samopouzdanje, na ono sa većom sklonosti prema riziku, što se manifestuje u daljim postupcima i vojnom planiranju.

Međutim, ne treba gubiti iz vida da su na izbijanje i tok dva svetska rata svojim ličnim osobinama presudno uticale vođe Nemačke – kajzer Vilhelm II i Adolf Hitler – od psihičkih problema, preko autoritarnog karaktera, pa do preteranog samopouzdanja, što je posle i dokumentovano (Kegli i Vitkof, 2009; Levy, 1983; Langer, 2003; Rol, 2017: 21), a posebno od strane američkog socijalnog psihologa Eriha Froma u delu *Anatomija ljudske destruktivnosti* (From, 2016).

From je, između ostalog, istakao i da je "glavna zabluda koja sprečava ljude da prepoznaju potencijalne Hitlera pre nego što ovi pokažu svoja prava lica leži u verovanju da sasvim destruktivan i zao čovek mora biti vrag – i tako izgledati; da mora biti lišen svake pozitivne osobine (From, 2016). Takvi vragovi postoje, ali su vrlo retki. Mnogo češće će intenzivno destruktivna osoba pokazati ljubazno lice; ljubav za obitelj, decu, životinje, govoriće o svojim idealima i dobrim namerama. Ali ne samo to. Teško da postoji čovek koji je do krajnosti lišen svake ljubaznosti, svake dobre namere. Zbog toga, sve dok se veruje da zao čovek nosi rogove, neće biti moguće zlog čoveka videti".

Da li dugovi mogu da dovedu do tranzicije moći?

Značajno povećanje deficita javnog sektora i javne zaduženosti je inicirano krizom svetskog finansijskog sistema 2008 - 2009. koja je usledila nakon talasa finansijske liberalizacije koju su predvodile tzv. anglosaksonske privrede (UNCTAD, *TDR* 2011),. Finansijska liberalizacija i deregulacija je bila bazirana na raširenom verovanju u veću efikasnost tržišnih snaga i ona je dovela do stvaranja sve sofisticiranijih i rizičnijih finansijskih instrumenata. Ali, bez pohlepe suviše velikog broja agenata koji su pokušavali da ostvare dvocifrene prinose u ekonomskom sistemu koji raste po jednocifrenoj stopi, ne može se objasniti zašto je kriza izbila takvom snagom u anglosaksonskom delu razvijenog sveta koje se potpuno okrenuo neograničenom kretanju kapitala i neograničeni mogućnostima da se iskoristi svaka mogućnost da se ostvare kratkoročni profiti (UNCTAD, 2009: xi i 4)

Da li je na vidiku nova svetska finansijska kriza, ali ovog puta je uzrok javni dug velikog broja zemalja pogotovo onih razvijenih. Svetski finansijski sistem

je postao jedna komplikovana kula od karata na više nivoa, gde dugovi i pri najboljoj volji ne mogu da budu plaćeni (Ote, 2009: 24, 75 – 76, 94 – 95). SAD su postale "imperija dugova" i poslednjih nekoliko decenija su usisavale kapital kao sunder i onda ga koristile uglavnom za potrošnju. Praktično, američka ekonomija zavisi od stvaranja dugova kao što svaki narkoman zavisi od uzimanja droge.

Tabela br. 4. Bruto državni dug pojedinih zemalja u odnosu na njihov BDP (u %) u 2007. i 2024

	2007	2024
Kanada	65,1	107,7
Francuska	63,8	113,1
Nemačka	64,9	63,5
Italija	103,5	135,3
Japan	187,7	236,1
V.Britanija	43,9	101,2
SAD	62,1	122,5
Brazil	65,2	87,3
Kina	19,8	88,3
Indija	75,7	81,6
Rusija	8,5	20,3
J.Afrika	28,3	76,0

Izvor: IMF *Fiscal Monitor*, November 2010, str. 123 i IMF *Fiscal Monitor*, Oktobar 2025, str. 54 i 62

Iz tabele br. 4. se vidi da su državni dug razvijenih zemlja članice G 7 mnogo zaduženije od onih u BRIKS – u u relativnom iznosu u odnosu na BDP, koji predstavlja svojevrsni indikator sposobnosti servisiranja duga, kao i da je državni dug najrazvijenijih zemalja u odnosu na BDP porastao značajno kod svih zemalja (izuzev Nemačke) u odnosu na nivo pre svetske finansijske krize 2007. S druge strane, državni dug Kine se u posmatranom periodu više nego učestvostručio, što takođe izaziva zabrinutost. Kada se to prevede na apsolutne iznose prema podacima Svetske banke o BDP – u pojedinih zemalja u tekućim dolarima (i tržišnim deviznim kursovima) u 2024., ispada da su SAD u 2024. bile dužne 35,7 triliona dolara (ili 32% svetskog BDP – a), Japan 9,5 triliona dolara, a Kina 16,6 triliona dolara (World Bank, *GDP current \$ 2024*). Generalno gledano rast državnog duga znači da država ne može da pokrije

svoje rashode iz izvornih prihoda (pre svega poreza) i da taj gep pokriva novim zaduživanjem, pri čemu sve veći iznos treba izdvajati za plaćanje kamata, pošto je period niskih kamatnih stopa u svetu prošao.

Planeta sve više živi na kredit, pošto je globalni dug (javni i privatni) 2024. iznosio 235% svetskog BEDP – a ili 251 trilion dolara u poređenju sa 106,6 triliona dolara u 1968., pri čemu je javni dug mnogo brže rastao u odnosu na privatni dug (domaćinstava i nefinansijskih kompanija) (IMF, 2025 *Global Debt Monitor*). Svaki prestanak otplate duga neke zemlje velikog dužnika izaziva "lančanu reakciju" i krizu celog svetskog finansijskog sistema. Istorija poznaje mnoge slučajeve da su neke od vodećih zemalja sveta svojevremeno prestajale da vraćaju svoje dugove, mada se to u novije vreme nije dešavao. (Rajnhart i Rogof, 2011).

Sa druge strane, svet se nalazi u "zamci američkog dolara" (dollar trap) koji je dominantna valuta u svetu u kojoj su denominirane monetarne rezerve (60%) i investiciona aktiva, a ujedno je ključna valuta međunarodnih (finansijskih, berzanskih i trgovinskih) transakcija, i na taj način zavisi od monentarne i opšte ekonomske politike SAD, ali i njenih političkih i bezbednosnih odluka – pogotovo drastičnog povećanja vojnog budžeta (Prasad, 2022). Inače, SAD su poslednjih godina znatno povećali štampanje novčanica dolara, tako se da se procenjuje da se više od 60% svih dolarskih novčanica i blizu 80% svih novčanica od 100 dolara nalazi van SAD (Wier, 2019). Putem štampanja dolarskih novčanica u većem iznosu nego što je potrebno (usled rasta BDP – a, porasta stanovništva i inflacije, navika u plaćanju) država izmiruje svoje obaveze, pri čemu nema opasnosti od rasta domaće inflacije, jer dobar deo tih novčanica završava u inostranstvu gde i ostaje kao "sigurna aktiva". Držanjem gotovine u dolarima ostatak sveta beskamatno kreditira SAD, a to može da funkcioniše sve dok se ne izgubi poverenje dolar ili on izgubi svoj primat, a i taj dan će doći (kao što je vladavina zlata ili britanske funte). Da li je vrtoglavi rast cene zlata u poslednje vreme, kada je ona prešla granicu od preko 4.000 dolara za finu uncu, svojevrsni indikator da se gubi poverenje u dolar?

Zemlje koje su zadužene u inostranstvu uvek su pokušavale da smisle nešto da bi se rešile svojih obaveza. Nemačka hiperinflacija nakon izgubljenog Prvog svetskog rata dovela je do toga da se državni dugovi, penzije i rente smanje na minimalnu meru. Monetarna reforma koja je usledila nakon ove inflacije sa sobom je doduše donela bezbednost, ali je kao posledica bilo poništeno mnogo novca i imetka koji se nalazio u papirnim obveznicama. Radikalno smanjenje vrednosti dolara ili neka monetarna reforma bi SAD jednim udarcem oslobodila većine dugovanja, inostrani poverioci ne bi moglo protiv toga ništa da učine (Ote, 2009: 24, 75 – 76, 94 –95). Do tada SAD brine svaki ozbiljniji

pokušaj "dedolarizacije" svetskog finansijskog sistema, kao onaj zemalja BRIKS – a i plaćanja za naftu u nacionalnim valutama koje nisu dolar, a to ide dotle da se preti američkim ekonomskim sankcijama za svaki pokušaj u tom pravcu. Pri tome ne treba izgubiti iz vida da državni dug (glavnica) SAD i dalje raste (procene su da je u septembru 2005 već bio 37,8 triliona dolara), kao i iznosi kamate za njegovo servisiranje, i da se povremeno javljaju politički problemi oko podizanja granice zaduženosti i usvajanja budžeta, pa tako dolazi do "zatvaranja vlade" (prestanaka rada pojedinih federalnih institucija), na duže ili kraće vreme.

Zaključak

Osnovni zaključak je da dosadašnje istorijsko iskustvo i teorijska razmatranja u tom domenu, ukazuju da postoji velika mogućnost da se situacija u svetu, sa brojnim kriznim žarištima i oružanim konfliktima, "otme kontroli", i da neki "mali" događaj dovede do velikih sistemskih promena, nažalost, posredstvom oružanog sukoba (jednog ili više) većih razmera..

Teorija bi, u principu, trebalo da ima moć objašnjenja i predviđanja. Uz to teorija ima određenu eleganciju, a ta elegancija u društvenim naukama obično znači da će teorijska objašnjenja i predviđanja biti opšta (Volc, 2008: 80, 114, 116). Teorija međunarodne politike će, recimo, objasniti zašto se rat ponavlja i ukazati na neke uslove pod kojima je izbijanje rata menje ili više verovatno, ali neće predvideti izbijanje konkretnih ratova. Sa druge strane, prirodno stanje među državama je stanje rata. To ne znači da se rat stalno javlja, nego da on može, ukoliko svaka država sama odluči o tome da li će ili neće upotrebiti silu, izbiti u svakom trenutku. Pri tome, anarhija, ili nepostojanje neke (nadnacionalne) vlasti, kako među ljudima tako i među (suverenim) državama, povezana je sa izbijanjem nasilja, pa tako anarhiju možemo da identifikujemo sa haosom, destrukcijom i smrću.

Znači, anarhija je stanje u kome su jedinice globalnog sistema potčinjene malobrojnim ili nikakvim sveobuhvatnim institucijama koje bi regulisale njihovo ponašanje, odnosno odsustvo institucija globalnog upravljanja koje bi imale moć da nametnu pravila i rešavaju sporove među državama da bi se obezbedilo da međunarodni odnosi budu miroljubivi (Kegli i Vitkof, 2009). Anarhaična priroda međunarodnog sistema diktira državama potrebu da stiču dovoljne vojne sposobnosti kako bi mogle odvratiti napad potencijalnih neprijatelja i vršiti uticaj na druge.

Shodno svemu navedenom, veliki su izgledi da će, u relativno bliskoj budućnosti, doći do oružanog sukoba "starog" hegemonu – SAD (koga će podržati bar jedan deo njegovih saveznika iz "kolektivnog Zapada") i novih

pretendenata na veću (ako ne i vodeću) ulogu u svetskom sistemu, pre svega Kine, ali i Rusije i još nekih "zemalja u usponu". Prilika za to biće dosta, od prerastanja "lokalnog rata" između Ukrajine i Rusije u širi sukob, ali i "posredničkih ratova" na Bliskom istoku, ponovnog aktiviranja sukoba između dve nuklearne sile – Pakistana i Indije... Na kraju, to bi pre bio jedan "kompleksan rat" (sa više država učesnika), odnosno "veliki globalni rat za vođstvo u svetskom sistemu", nego "bilateralan rat" između dve države (Vasquez and Valeriano, 2010)

Ovde možemo da ponovo prizovemo u pomoć navedenu teoriju zavisnosti od izabranog puta – "staze" koja polazi od toga da inicijalne (početne) odluke mogu sve više i više da ograničavaju sadašnje i buduće izbore. Dok izbor nije na samom početku ograničen, postaje sve ograničeniji u procesu koji sledi odabranu "stazu", pošto se opseg mogućih opcija smanjuje i na kraju postaje fiksiran, a povratak na "početak" je težak (izgubljeno vreme, učinjeni troškovi, inercija, i sl.), ako ne i nemoguć. Da li je svet, odnosno oni koji presudno odlučuju u tom svetu izabrao pravi put?

Mnogo se nade u poslednje vreme polaže u razvoj novih tehnologija, a posebno veštačke inteligencije, koje bi trebale iz temelja da promene sliku sveta. "Tehnootimizam" je, u principu, verovanje da će tehnološki napredak rešiti mnoge probleme. Međutim, brzi tehnološki progres u nauci u ranijim periodima koincidirao je sa velikim konfliktima, pa se stoga može postaviti sledeće pitanje: "Koja je zemlja 1932. bila najnaprednije društvo na svetu u naučnom pogledu, mereno brojem dobitnika Nobelove nagrade? Odgovor: Nemačka. Implikacije su jasne! Tridesetih godina prošlog veka, postojao je veliki tehnološki progres. Ali mu kraj nije bio sa Velikom depresijom. Zato je bio poteban svetski rat. Sa druge strane, savremena tehnologija može da osnaži radikalizovane pojedince i grupe, pri čemu nasilje dostiže vrhunac kada se imperije povlače, a ne kada one napreduju" (Ferguson, 2016).

"Ovaj svet je volja za moć - i ništa drugo! I vi sami ste ta volja za moć - i ništa drugo!" Fridrih Niče.

Literatura

1. Achary, A., (2022), "Race and racism in the founding of the modern world order", *Internal Affairs* 98: 1: 23 – 41
2. Ackoff, R., (1971), "Towards a System of Systems Concept", *Management Science*, Vol. 17, No. 11: 661 – 671

3. Ackoff, R., (1994), "System thinking and thinking systems", *System Dynamics Review*, Summer – Fall: 175 – 188
4. Alvarez, J. et al., (2023), "Goeconomic Fragmentation and Comodity Markets", *IMF Working Paper* No. 201
5. Bar – Yam, Y., (1997), *Dynamics of Complex Systems*, Addison – Wesley, Reading, Massachusetts
6. Beal, T (2023) "Weaponizing Europe, Countering Eurasia: Mackinder, Brzezinski, Noulund and the Road to the Ukraina War", *Journal of Critical Thought*, <https://doi.org/10.1080/2159828.223.2188575>
7. Bžežinski, Z. (2001), *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica/ Romanov, Banja Luka
8. Bžežinski, Z. (2009), *Druga šansa Amerike: tri predsednika i kriza američke supersile*, JP Službeni glasnik i Fakultet za bezbednost Univerzitet u Beogradu, Beograd
9. Cambel, B.A., (1993), *Applied Chaos Theory: A Paradigm for Complexity*, Academic Press, Inc. New York.
10. Council for Foreign Relations, Centre for Preventive Action (2025), "Preventive Priorities Survey 2025", New York/Washington
11. Dalby, S. (1996), "The environment as geopolitical threat: reading Robert Kaplan's 'Coming Anarchy' ", *Ecumene* 3 (4) :472 – 495
12. Doran, C. (2000), "Confronting the Principles of the Power Cycles: Changing Systems Structure, Expectations, and War", *Handbook of War Studies II* (ed. Manus I. Midelarsky), University of Michigan: Ann Arbor. pp. 332 - 368
13. Dupre, B., (2020):*50 velikih ideja koje bi trebalo da znate*, Laguna, Beograd
14. Ehrlich, P. (1975), *The Population Bomb (Revised)*, Rivercity Press, New York
15. Ehrlich, P. and Ehrlich, A., (2009), "The Population Bomb Revisited", *The Electronic Journal of Sustainable Development*, 1 (3): 63 -71
16. Ellsberg, D. (2017) *The Doomsday Machine: Confession of a Nuclear War Planer*, Simon & Schuster, Bloomsbury.
17. Ferguson, N. (2016), *Velika degeneracija: Kako se institucije raspadaju a ekonomija umire*, Plato, Beograd,
18. Filipović V., "Evropska perestrojka za rat sa Rusijom", *Politika*, 17.10.2025
19. From, E. (2016), *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Nova knjiga plus, Beograd/Nova knjiga, Podgorica, 2016, 470 strana, objedinjeno obe knjige (I i II)
20. Ganzer, D. (2018), *Protivzakniti ratovi*, Laguna, Beograd

21. Gell – Mann, M. (1996), "What is complexity?", *Complexity*, 1 (September – Oktober 1996): 16 - 19
22. IMF (2001, 2025), *World Economic Outlook*, Washington DC.
23. Hackett, J. et al. (March 2025), "Critical Raw Materials and European Defence", The International Institute for Strategic Studies, Hanns Seidel foundation.
24. Hantington, S. (2000), *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica i Romanov, Banja Luka
25. Hayes, B. (2002), "Computing Science: Statistics of Deadly Quarels", *American Scientist*, Vol. 90, No. 1 (January – February 2002): 10 – 15
26. Helm, J. and Miller, B. (2020), "*Measuring Power, Power Cycles, And The Risk of Great – Power War in The 21 St Century*", RAND Corporation (April 15, 2020)
27. Johnson, C. (2007), *Nemesis: The Last Days of American Republic*, Macmillan
28. Johnson, D. and Tierney, D. (2011), " The Rubicon Theory of War: How The Path To Conflict Reaches The Point Of No Return", *International Security*, Volume 36, Issue 1: pp. 7-40
29. Kaplan, R. (1994), "The Coming Anarchy", *The Atlantic Monthly*, 273 (2): 1 – 24
30. Kaplan, R. (2009), "The Revenge of Geography", *Foreign Policy* No. 172 (May/June 2009): 96 – 105
31. Kastels, M., (2018), *Uspon mrežnog društva*, drugo izdanje, Službeni glasnik, Beograd.
32. Kegli, Č. i Vitkof, J., (2009), *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd.
33. Kellert, S., (1993), *In the Wake of Chaos: Unpredictable Order in Dynamical Systems*, The University of Chicago Press, Chicago.
34. Kissinger, H., (2014), *World order*, Penguin, New York
35. "Komandant NATO- a za Evropu: Vojni sukob sa Rusijom i Kinom moguć 2027.", *Politika*, 20.7.2025
36. Koulman, Dž. (1999), *Hijerarhija zavere: priča o Komitetu 300 – vladi novog svetskog poretka*, Hridina, Beograd
37. Kugler, J. and Organski, A.F.K., (1989) "The Power Trasition: A Retrospective and Prospective Evaluation", (Chapter 7: 171 – 194), (ed. Manus I.Midlarsky) *Handbook of War Studies*, Unwin Human, Boston
38. Kun, T., (1974), *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd,

39. Kuper, R. (2007), *Raspad nacija: poredak i kaos u XXI veku*, Filip Višnjić, Beograd
40. Langer, V., (2003), *Hitlerov psihološki profil – psihološka analiza Adolfa Hitlera, njegov život i legenda*, MVTC, Beograd
41. Levy, J. (1983), "Misperception and the Causes of War: Theoretical Linkages and Analitical Problems", *World Problems*, Vol. 36, No.1(October):76 - 99
42. Levy, J. (1989) "The Diversionary Theory of War: A Critique", (pp. 259 – 288), in Midlarsky, M. (ed.), *Handbook of War Studies*, Unwin Hyman, Boston
43. Levy, J. (1997), "Prospect Theory, Rational Choice and International Relations", *International Studies Quarterly*, Vol. 41, No. 1 (March): 87-112
44. Liang, X. et al. (2025), Trends in World Military Expenditures, 2024, *SIPRI Fact Sheet*, April 2025.
45. Lorenz, E. (2001), *The Essence of Chaos*, University of Washington Press, Seattle.
46. Lloyd, S. (2000) "Measures of Complexity: a nonexclusive list", *IEEE Control Systems Magazine*, Volume 21, Issue 4 (2000): 7 - 8
47. "Makron: 26 država se obavezalo da razmesti svoje snage", *Politika*, 5.9.2025
48. Maltus, T. (2015) *Ogledi o načelu razvoja stanovništva*, Službeni glasnik, Beograd,
49. Mann, M. (2013), *The sources of social power*, Volume 4: *Globalizations, 1945 – 2011*, Cambridge University Press, New York
50. Marković, D., (2012), *Uvod u teoriju sistema*, Univerzitet Singidunum, Beograd
51. Maršal, T (2019) *Zatočenici geografije- deset mapa koje vam govore sve što treba da znate o globalnoj politici*, Laguna, Beograd
52. Mazarr, M. et al. (2016), "Understanding the Current International Order", RAND Corporation, Santa Monica, Calif.
53. Meadows, D. et al. (1978), *Granice rasta*, Stvarnost, Zagreb,
54. Meadows, H. D., Meadows, L. D., Randers, J., W. Behrens III, W.W. (1972). *Limits of Growth.*, Universe Books, New York
55. Meadows, H. D. Meadows, L.D. and Randers, J., (1992), *Beyond the limits*, Earthscan, London
56. Meadows, D., (2008), *Thinking in Systems – A Primer*, Earthscan, London
57. Mesjacz, C. (2010), "Complexity of Social Systems", *Acta Phisica Polonica*, Vol. 10, No. 4: 706 – 715

58. Mihaljica, M., (2016), *Globalna ekonomska kriza i geopolitika*, Akademska misao, Beograd
59. Milanović, B., (2016) *Globalna nejednakost: Novi pristup za doba globalizacije*, Akademska knjiga, Novi Sad
60. Milner, H., (1991) "The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique", *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 1: 67 - 85
61. Miršajmer, Dž., (2019), *Velika zablude: liberalni snovi i međunarodna realnost*, CIRSD, Beograd.
62. Moritsch, S. (2025) *Top Geopolitical Trends 2025*, KPMG
63. Naj, Dž. (2012), *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd
64. Niče, F. (2015), *Volja za moć – pokušaj procenjivanja svih vrednosti*, Dereta, Beograd,
65. O'Neill, B. (1990), "A Survey of Game Theory Models of Peace and War", York Centre for International and strategic Studies, *Occasional Paper* No, 9 (March).
66. OPEC (2021), *Annual Statistical Bulletin 2021*, Vienna
67. Ote, M., (2009), *Slom dolazi*, Romanov, Banja Luka.
68. Pavličić, D., (2010), *Teorija odlučivanja*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd
69. Petrović, S. (2005) "Paradigma kompleksnosti u rekonceptualizovanom menadžmentu", *Ekonomski anali* br. 167 (oktobar – decembar): 107 – 139.
70. Petrović, S. (2001), *Sistemska mišljenje, sistemske metodologije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac
71. Pierson, P. (2009), "Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics", *The American Political Science Review*, Vo. 94. No. 2 (Jun.): 251 – 267
72. "Poljskoj, Rumuniji i Mađarskoj najviše EU novca za odbranu", *Politika*, 14.9.2025,
73. Prasad, E. (2022), "Enduring Preeminence", *Finance & Development* (June) 12 – 15;
74. Predo, J. et al. (2025), *Thinking Through Protracted War with China: Nine Scenarios*, RAND Corp., Santa Monica
75. Ramzey, N. (2022), The extential threat of nuclear war: A psychoanalitic comment", *Interantional Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 19 (1) (March), 3 – 15, : <https://doi.org/10.1002/aps.1745>
76. Rajnhart, K. i Rogof, K. (2011), *Ovog puta je drugačije - osam vekova finansijske nerazboritosti*, JP Službeni glasnik, Beograd

77. Richardson, L., (1960), *Statistics of Deadly Quarrels*, Pacific Grove, CA.
78. Ris, M. (2019), *O budućnosti*, Službeni glasnik, Beograd
79. Robock, A., et al. (2019), "How an India – Pakistan nuclear war could start – and have global consequences", *Bulletin of Atomic Science*, Vol. 75, No. 6 : 273 – 279
80. Rol, Dž., (2017), *Put u Sarajevo – Kajzer Vilhelm II i uzroci svetskog rata*, Medija centar " Odbrana" i Clio, Beograd,
81. Simon H., (1985) "A Behavioural Model of Rational Choice", *Quarterly Journal of Economics*, 69: 99-118
82. *SIPRI Yearbook 2025*, Armament, Disarmament and International Security, Summary (Stockholm International Peace Research Institute), Solna, Sweden
83. Smil, V. (1994) "How Many People Can Earth Feed?", *Population and Development Review* 20, No. 2 (June): 255 – 292
84. Stewart, I (1989), *Does Good Play Dice ? The Mathematics of Chaos*, Blackwell, Cambridge, MA
85. Stojanović, B. (2005), *Teorija igara- elementi i primena*, Službeni glasnik, Beograd
86. Stojanović, B. (2021), *Ideje u vremenu: Beleške posvećenog čitaoca*, Arhipelag, Beograd
87. Strongatz, S., (1994), *Nonlinear Dynamics and Chaos: With Applications to Physics, Biology, Chemistry and Engineering*, Perseus Books, Reading, Massachusetts.
88. Torreon, S., and Plagakis, S., (2023), "Instances of Use of United States Armed Forces Abroad, 1798 – 2023", *Congressional Research Service*, R 42738 (Update June 7, 2023)
89. United Nations (2024), *World Population Prospects 2024: Summary of Results*, New York
90. United Nations (2025), *World Economic Situation and Prospects 2025*, New York
91. UNCTAD (2011), *Trade and Development Report 2011*, Geneva
92. UNCTAD (2009), *The Global Economic Crisis: Systemic Failures and Multilateral Remedies*, New York and Geneva,
93. U.S.Geological Survey (2023), *Mineral Commodity Summaries 2023*, Reston, Virginia
94. van Baalen, S. and Mobjörk, M., (2016), "A coming anarchy? Pathways from climate change to violent conflicts in East Africa", *Research Report*, Stockholm University, Stockholm.
95. Vasquez, J. (1993), *The War Puzzle*, Cambridge University Press, Cambridge.

96. Vasquez, J. (2004), The Probability of War, 1816-1992, *International Studies Quarterly* 48 (1): 1-28.
97. Vasquez, J. and Valeriano, B., (2010) "Classification of Interstate Wars", *The Journal of Politics*, Vol. 72., No. 2 (April): 292 – 309.
98. Vlahović, B., "Neće moći svi da stanu pod evropski atomski kišobran", *Novosti*, 3.8.2025.
99. Volc, K. (2008), *Teorija međunarodne politika*, Centar za civilno - vojne odnose/ Alexandria Press, Beograd,
100. Wallerstein, I. (2000), "Globalization or the Age of Transition? A Long – Term View of the Trajectory of the World System", *International Sociology*, June 2000, Vol. 15 (2): 251 – 267
101. Wallerstein, I. (1986), *Suvremeni svijetski sistem*, Cekade, Zagreb
102. WEF (2025), *The Global Risk Report 2025*, Geneva/Cologny
103. WEF (2023), *Future of Jobs Report 2023*, Cologny/Geneva
104. Weir, M., (2019): "The Boom in Bejamins; What makes the US \$ 100 bill so popular", *Finance & Development* (June): 60 – 61
105. Yilmaz S., and Xiangyu, W. (2019), "Power Transition Theory Revisited, When Rising China Meets Dissatisfied United States", *China Quarterly of Interantional Strategic Studies*, Vol. 5, No. 3.: 317 - 341

THE WORLD IN CHAOS AND THE PATH TO WAR

Summary

The main goal of this paper is to point out the influence of geopolitics on the situation in the world economy and the position of individual countries. This influence is often overlooked, which affects the reality of forecasting and strategic decision-making.

The geopolitical map of the world is complex. The global rule – based world order, supported by the unipolar US hegemony, is gradually being replaced by a more fragmented and chaotic world, in which geopolitics is becoming the dominant factor and universal rules, norms and values increasingly questioned. Now, after decades of increasing global integration, the world is facing a growing risk of geoeconomic fragmentation and widespread societal and political polarization, with potentially far – reaching implications for the global economy, and the international monetary system.

The risk of polycrisis is growing due to heightened uncertainty. So, we have a chaos – an ancient word originally denoting a complete lack of form or systematic arrangement, but now often used to imply absence of some kind of order that ought to be present. There are a few grounds for optimism in the world in 2025 and the decades to come. Key questions are: What can we learn from the past? Are we doomed to repeat endlessly the cycles of rise and decline of power in international order that is found in our past? Are we going to have a global war for world system leadership?

Key words: world system, chaos, international relations, theories of international relations, geopolitics, international conflicts.